

T.C
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

METAFİZİK VE BİYOLOJİ ESERLERİ BAĞLAMINDA ARİSTOTELES'İN

SINIFLANDIRMA ANLAYIŞI

MUTLU AKSOY

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SADIK TÜRKER

KIRKLARELİ

2013

ÖZET

Akıl yetisine sahip ve aynı zamanda duyuları aracılığıyla çevresindeki değişmeleri algılayan insan, edindiği tecrübeleri ve bilgileri sınıflandırmak suretiyle belirli bir biçimde düzenler, çokluğu birliğe indirgeyerek belleğine kaydeder ve gerektiğinde bu bilgilere yeniden erişip, bu bilgileri kullanır. İnsan hayatında bu kadar merkezi bir konuma sahip olmasına karşın, nasıl sınıflandırma yaptığımız üzerine yapılan ilk bilinçli çalışmalara ancak Aristoteles'te rastlamaktayız.

Metafizik ve biyoloji eserleri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışını ele aldığımız bu çalışmada, filozofun *Metafizik* eserinde kullandığı sınıflandırma biçimleriyle biyoloji eserlerinde kullandığı sınıflandırma biçimlerini karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. *Metafizik*'te ikili yahut üçlü sınıflandırma biçimini tercih eden Aristoteles, ayrıntılı sınıfları tespit etmeye çalıştığı biyoloji eserlerinde ikili sınıflandırma biçiminin kullanışsızlığından bahseder ve bu konularda sınıflandırma yaparken, daha çok tecrübeden elde edilen sınıflandırma ölçütlerini dikkate alır.

Anahtar Sözcükler: Sınıf, sınıflandırma, kategori, bölme, kavram, varlık, düşünce.

ABSTRACT

Humans have the faculty of reason and are able to perceive changes through their senses which regulate in a particular way by classification of the information the experience. The human reduces this multitude to one/unity and records in the memory – when it is necessary the human can access this knowledge again and make use of it. Although classification has the key role in human life, the preliminary conscious studies how humans make the classification, however, we experience in Aristotle.

This study deals with Aristotle's classification approach in the context of *Metaphysica* and biological lectures. We attempt to point out in a comparative way the classification forms that he uses in the lectures of biology with the classification forms that he uses in the *Metaphysica* lecture. Aristotle, who prefers binary or ternary classification form in the *Metaphysica*, refers to the uselessness of the binary classification form in biology studies attempts to find the detailed classes and while he makes the classification in these issues, rather he takes into consideration the classification criteria obtained from the experiences.

Key Words: *Class, classification, category, division, concept, being, thought.*

.../.../2013

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek Lisans olarak sunduğum “*Metafizik ve biyoloji eserleri bağlamında Aristoteles’in sınıflandırma anlayışı*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu haysiyet ve şerefimle teyit ederim.

Mutlu AKSOY

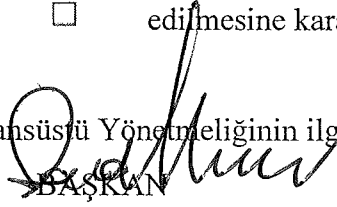
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü /... /tarih ve..... sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 8. Maddesi gereğince Enstitümüz Felsefe Anabilim Dalı Tezli Yüksek lisans Programı öğrencisi Mutlu AKSOY 'un "*Metafizik ve biyoloji eserleri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışı*" Konulu tezi incelenmiş ve aday /..... /..... tarihinde saat 'da/de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır. Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME* yapılmasına OY ÇOKLUĞU İLE
RED** edilmesine karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde, Kırklareli Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliğinin ilgili hükmü uygulanır.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

	<u>Evet</u>	<u>Hayır</u>
Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. ☐	☐	☐
Tez, mutlaka basılmalıdır. ☐	☐	☐
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır. ☒	☒	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır. ☐	☐	☐
Tez, basımı gereksizdir. ☐	☐	☐

TEŐEKKÜR

Bu uzun tez sürecinde çalışma konusunun tespit edilmesinde, yazım aşamasında ve çalıŐmamla ilgili karŐılaŐtıĐım güçlüklerde engin bilgisiyle beni aydınlatarak yardımlarını esirgemeyen tez danıŐmanım, değerli hocam Prof. Dr. Sadık TÜRKER'e gönülden teŐekkür ederim. Ayrıca bu süreçte hem kaynak hem de mekân açısından olağanüstü güzel imknlar sağlayan İSAM kütüphanesine ve eleŐtirileriyle çalıŐmamda bana yeni ufuklar aan değerli meslektaŐlarım Elife KILIÇ, OĞuz BAYSAN ve Alper ERASLAN' a da gösterdikleri ilgiden dolayı müteŐekkirim.

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ	1
II. METAFİZİK ESERİ BAĞLAMINDA ARİSTOTELES'İN SINIFLANDIRMA ANLAYIŞI	3
1. BİLİMLER SINIFLAMASI	4
1.1. <i>Teorik bilimler</i>	5
1.1.1. <i>Metafizik</i>	6
1.1.1.1. <i>Bilgelik</i>	7
1.1.1.2. <i>İlk felsefe</i>	8
1.1.1.3. <i>Teoloji</i>	9
1.1.2. <i>Fizik</i>	10
1.1.3. <i>Matematik</i>	13
1.2. <i>Pratik bilimler</i>	16
1.3. <i>Üretici bilimler</i>	17
2. SINIFLANDIRMA VE BİLGİ İLİŞKİSİ	21
2.1. <i>Kavramlaştırma, önermelerin yapısı ve bilgi ilişkisi</i>	21
2.2. <i>Kavramlar: Sınıf adları</i>	23
2.3. <i>Tümeller</i>	25
2.4. <i>Kategoriler</i>	28
2.5. <i>Tanım ve bölme ilişkisi</i>	30
2.6. <i>Önermelerin yapısı</i>	33
2.6.1. <i>Önermelerin Özellikleri</i>	33
2.6.1.1. <i>Önermelerin doğruluk değeri</i>	34
2.6.1.2. <i>Önermelerin Manalı olması</i>	36
2.6.2. <i>Önerme çeşitleri</i>	37
2.6.2.1. <i>Yargıların niteliği bakımından önermeler</i>	37
2.6.2.2. <i>Yargıların niceliği bakımından önermeler</i>	37
2.6.2.3. <i>Yargıların kiplikleri bakımından önermeler</i>	39
2.7. <i>Düşünme Yasaları ve Ontolojik Uygulaması</i>	40
2.7.1. <i>Özdeşlik Yasası ve Ontolojik Uygulaması</i>	40
2.7.2. <i>Çelişmezlik Yasası ve Ontolojik Uygulaması</i>	41
2.7.3. <i>Üçüncü Halin İmkânsızlığı Yasası ve Ontolojik Uygulaması</i>	43
III. BİYOLOJİ ESERLERİ BAĞLAMINDA ARİSTOTELES'İN SINIFLANDIRMA ANLAYIŞI	45
1. SINIFLANDIRMANIN KAYNAĞI SORUNU	46
2. DOĞA BASAMAKLARI (<i>SCALA NATURAE</i>)	48
SONUÇ	51
KAYNAKÇA	54

SİMGE VE KISALTMALAR

- Çev. : Çeviren
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
M. Ö. : Milattan Önce
S. : Sayfa
Vb. : Ve benzeri
Vs. : Vesaire
Yay. : Yayıncılık
≠ : Eşit değil işareti
= : Eşit işareti
+ : Artı işareti
~ : Değil işaret

BÖLÜM I

GİRİŞ

Çevremizde algıladığımız varlıkları bazen bilinçli olarak bazen de farkında olmadan sınıflandırma ihtiyacı duyarız. Örneğin, gündelik hayatımızda yemekleri önce çorba, sonra ana yemek, sonra tatlı biçiminde yememiz yahut evimizdeki odaları çocuk odası, yatak odası, salon, mutfak şeklinde ayırmamız bile bir tür sınıflandırmadır. Nitekim gündelik hayatımızda, eylemlerimize kolaylık sağlayan ve pratik fayda kaygıları güdülerek yapılan buna benzer birçok sınıflandırma örneğine rastlamak mümkündür. Pratik amaçla yapılan, ancak bu amaçla yapıldığı için konu veya nesnelerin tüm özelliklerini değil, bazı özelliklerini göz önünde bulunduran bu tarz sınıflandırmalar, gündelik hayatta önemli bir işleve sahip olabilir, fakat Aristoteles'e göre, bu tarz sınıflandırmaların bilimsel açıdan bir değeri yoktur.

Düşünce tarihinin hemen her döneminde çeşitli sınıflandırmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir; çünkü düşünmek sınıflandırmaktır. Ancak Aristoteles'ten önceki sınıflandırma denemeleri, daha çok pratik kaygılar taşıyan ve sorunlara kısa vadeli çözümler arayan denemeler olmaktan öteye gidememiştir. Oysa Aristoteles bilimsel bilgiyi, sorunlara kısa vadeli çözüm arayan pratik bilgiden açıkça ayırmış, buna bağlı olarak da bilimsel araştırmayı başlıbaşına bir uğraşı alanı olarak belirlemiştir (Duralı, 2011). Dolayısıyla bu çerçeveden bakıldığında, bilimsel anlamdaki ilk bilinçli sınıflandırma çalışmasının Aristoteles'e ait olduğu söylenebilir.

Tıpla uğraşan bir ailede yetişmesi hasebiyle, Aristoteles'in doğa bilimine ve her şeyden çok biyolojiye ilgi göstermesi doğaldı ve eserleri de biyolojinin gerçekten onun başlıca ilgilerinden biri olduğunu göstermektedir. Filozof kendisine yardım etmekle görevli yüzlerce yardımcısıyla, canlı türlerini bilimsel bir özenle inceleyerek bunlar hakkında düzenli ve sistemli araştırmalar yapmıştır. Doğrudan inceleme fırsatı bulamadığı konularda da, çobanlardan, avcılardan, kuş tutanlardan, eczacılardan ve en çok da Ege Denizi'ndeki balıkçılardan bilgi toplamıştır. Hayvanlara, bitkilere, canlı

cansız varlıklara ilişkin topladığı bu verileri de sistemli bir şekilde kaydetmiş ve sınıflandırmıştır (Ross, 1995: 118 - 119). Aristoteles, doğal varlıkları anlamaya yönelik yaptığı bu doğa araştırmalarından farklı ve daha üst düzey bir alandan söz eder. Bu alan -varlık olarak- varlığı ele alan metafiziktir. Dolayısıyla Aristoteles'in *Metafizik* eserindeki sınıflandırma anlayışının mihenk taşı "varlık" kavramıdır. Nitekim filozof felsefenin birer parçası olarak gördüğü bilimleri, yine felsefenin konusu olan -varlık olarak- varlık kavramı çerçevesinde sınıflandırmıştır. Bu yüzden de *Metafizik* eseri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışını ele alırken araştırmamıza, filozofun bilimler sınıflamasıyla başlamayı tercih ettik.

Araştırmamız bir giriş, iki bölüm ve bir de sonuç kısmından oluşmaktadır. *Metafizik* eseri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışını konu edindiğimiz ilk bölümde, "bilimler sınıflaması" ile "sınıflandırma ve bilgi ilişkisi" başlıkları çerçevesinde filozofun sınıflandırma anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Aristoteles'in bilimler sınıflamasına dair görüşlerini ele alırken; bilimleri amaç, konu ve yöntem bakımından sınıflamaya tâbi tutan filozofun, hangi ölçütleri esas alarak bilimleri teorik, pratik ve üretici diye sınıflandırdığını ayrıca sınıflandırmayı yaparken neden ikili, dörtlü veya beşli sınıflandırmayı değil de üçlü sınıflandırmayı tercih ettiğini saptamaya çalıştık. Sonrasında kavramların kavranışından, evrensel bilgiye doğru filozofun nasıl bir yol izlediğini "sınıflandırma ve bilgi ilişkisi" başlığı altında vermeye çalıştık.

Biyoloji eserleri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışını konu edindiğimiz ikinci bölümde ise, öncelikle sınıflandırmanın kaynağı sorununu ele aldık. Bu bağlamda, nesnelere sınıflandırırken ve bu sınıfları birbirleriyle ilişkilendirirken tecrübelerin ve aklın kendi eğilimlerinin ne derecede etkisi altında kalındığı sorununa ve temel, değişmez her şeyin kendisine götürülebileceği bir ana ölçütün kullanılıp kullanılmayacağına Aristoteles'in sınıflandırma anlayışı çerçevesinde cevap aradık.

Sonuç bölümünde ise, filozofun *Metafizik* eserinde kullandığı sınıflandırma biçimleri ile biyoloji eserlerinde kullandığı sınıflandırma biçimlerini, bu araştırmalar ışığı altında karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık.

BÖLÜM II

METAFİZİK ESERİ BAĞLAMINDA ARİSTOTELES'İN SINIFLANDIRMA ANLAYIŞI

“İnsan bireyinde sınıflandırma, düşünmenin başladığı anda başlar. Tecrübeler, diğer hayvanlarda soyut sınıfları üretmezken, ayırtetme yetisine sahip insan zihninde sınıflar oluşur” (Türker, 2012: 110). Hayvanların soyut sınıflar oluşturamaması, insana özgü olan akıl yetisinden yoksun olmalarından kaynaklanır. Akıl yetisine sahip ve aynı zamanda duyuları aracılığıyla çevresindeki değişimleri algılayan insan, edindiği tecrübeleri ve bilgileri sınıflandırmak suretiyle belirli bir biçimde düzenler, çokluğu birliğe indirgeyerek belleğine kaydeder ve gerektiğinde bu bilgilere yeniden erişip kullanır. Dolayısıyla her türlü düşüncesini ve bilgisini sınıflandırmak suretiyle kazanan insan bireyi, yaşantısını belirleyen kararları ve eylemleri bu sınıflara göre gerçekleştirir.

Sınıflandırma, düşünme ile eşzamanlı gerçekleşen bir durumdur. Nitekim “ her biri varlığın ayrı bir türü veya çeşidini ele alan ve bu varlık türüne ilişkin özel problemleri inceleyen ‘bağımsız bilimler’ kavramını ilk ortaya atan, konu, yöntem ve amaçlarından hareketle bu bilimlerin ‘sınıflaması’ nı yapan”(Arslan, 2009: 39) Aristoteles, bilimleri üçe ayırırken düşünceyi de bilimlere paralel olarak üçe ayırmaktadır. Filozof, bu meseleyi bilimlerin sınıflandırılması problemine ayırdığı *Metafizik* kitabında şu şekilde ele alıyor. “her düşünce ya pratik, ya üretici ya da teorik olmak durumundadır” (Aristoteles, 1928: 1025b - 25). Burada düşüncenin veya aklın üçe ayrılması ile bilimlerin üçe ayrılması arasında kurulan bakışım dikkat çekicidir.

1. BİLİMLER SINIFLAMASI

Aristoteles bilimleri açık ve sistematik bir şekilde tasnif etmemiş bununla birlikte birbirlerinden biraz farklı da olsa *Metafizik*, *Eudemous'a Etik*, *Topikler* ve *Nikomakhos'a Etik* eserlerinde bu konuya işaret etmiştir. Ancak bu meselenin ayrıntılı incelenmesi *Metafizik* VI- I ve IX- 7'de yer almaktadır. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde, Aristoteles'in bilimler tasnifi anlaşılabilir (Fazlıoğlu, 1998: 98). Dolayısıyla, Aristoteles'in bilimler sınıflamasına dair görüşlerinin eksiksiz anlaşılabilmesi için, bu konuya dair görüşlerini ayrıntılı olarak dile getirdiği *Metafizik* eserinin yanında, yukarıda sayılan diğer eserleri de dikkate alınarak, incelenmelidir.

Bilimler sınıflamasına dair görüşlerini açıkça serdettiği *Metafizik* eserindeki görüşleri ile yukarıda belirtilen diğer eserlerin satır aralarına sıkıştırdığı ipuçları birleştirildiğinde, görülecektir ki Aristoteles'in bilimler sınıflamasıyla ilgili bulmacasının anahtar kelimesi “varlık” olacaktır. Filozof felsefenin birer parçası olarak gördüğü bilimleri, yine felsefenin konusu olan –varlık olarak- varlık kavramı çerçevesinde sınıflandırmıştır. Ancak varlığın çeşitli anlamları bulunmaktadır; örneğin kategoriler sayısınca varlığın çeşitli anlamları bulunduğu gibi ilke olarak varlık, töz olarak varlık gibi diğer anlamları da bulunmaktadır. Bu sebeple filozof felsefenin konusu olan -varlık olarak- varlığı esas alarak, bilimleri amaçları, konuları ve yöntemleri bakımından teorik, pratik ve üretici bilimler olarak üç kısma ayırmıştır.

Filozofun bilimler sınıflamasına ilişkin görüşlerini, sadece varlık kavramından hareketle açıklamaya çalışmak da sığ bir bakış açısı olacaktır. Çünkü Aristoteles'in de tanımladığı şekliyle varlık, çok anlamlı bir kavramdır. Varlıktaki bu çokluğun birliğe indirgenmesi, epistemolojik birliğin tesis edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Epistemolojik birlik tesis edildiğinde, varlığın bütün anlamları, tek bir anlam ve doğayla ilişkilendirilir. Nitekim sınıflandırmanın, doğası gereği sayıca az olması gerektiği dikkate alınır, bilimler sınıflaması açısından epistemolojik birliğin sağlanması önemini bir kat daha artırır. Dolayısıyla filozofun bilimler sınıflamasına dair görüşleri ele alınırken ontolojik görüşlerinin beraberinde, epistemolojik görüşlerinin de incelenmesi araştırmamızı daha sağlam bir zemine oturtacaktır. Araştırmanın bu aşamasında, bilimleri amaç, konu ve yöntem bakımından sınıflamaya tâbi tutan Aristoteles'in hangi ölçütleri esas alarak bilimleri teorik, pratik ve üretici diye

sınıflandırdığı ve bu sınıflandırmayı yaparken neden ikili, dördü veya beşli sınıflandırmayı değil de üçlü sınıflandırmayı tercih ettiği incelenecektir.

1.1. Teorik bilimler

*Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.
Aristoteles*

Metafizik adlı eserine bilgiyle ilgili bu belirlemeyle başlayan Aristoteles, bilimleri insani etkinliğin üç türü olan bilme, isteme ve yapma ayrımı doğrultusunda sınıflandırmıştır (Türker, 2012: 127). Kesin (ispatlı/burhanî/yakînî) bilgiye ulaşma amacı taşıyan teorik bilimlerin konusu küllî, ebedi, zorunlu veya sürekli olmalıdır. Herhangi bir fayda için değil, bizzat bilginin kendisi için bilmeye yönelen bu bilimleri Aristoteles, asıl bilimler olarak nitelendirmektedir. Filozofa göre bilime konu olan zorunlu veya sürekli olmalı, sık sık değişmemelidir. “Nitekim zorunlu olanların hepsi tümüyle ebedidir, ebedi şeyler ise doğmamış ve yok edilemez şeylerdir” (Aristoteles, 2007: 117). Dolayısıyla teorik bilimler söz konusu olduğunda filozof rastlantıya yer vermez; çünkü rastlantıya bağlı olan şeyin zorunlulukla ve genel ilkelerle ilişkisi yoktur. Bilim hem genel hem de zorunlu olarak varolan nesnelere ilgili bir kabuldür. Böylesi bir bilginin elbette ki insandan insana değişmesi de söz konusu olamaz. Teorik bilimlerin belirleyici ilkesi, bu bilimlerin konu aldığı nesnelere insan eyleminden bağımsız olmalarıdır. İnsanın buradaki etkinliği, kendisinden bağımsız olan ve üzerinde bir tasarrufta bulunamayacağı nesnelere üzerine düşünmesi, başka bir deyişle temaşa etmesidir. Örneğin;

Biz bir meşe ağacının, bir atın veya kar yağışının ne olduğunu, onun doğasını ve bu doğası gereği gerçekleştirdiği oluş veya hareketi anlamak istiyorsak yapabileceğimiz tek şey sözkonusu nesnelere ve onların hareketlerini izlemek, gözlemlemek ve üzerlerine düşünmek olabilir. Aynı şekilde geometrik nesnelere, örneğin dairenin, üçgenin ne olduğunu bilmek veya onu tanımlamak istiyorsak yapabileceğimiz şey, yine onları seyretmek ve üzerlerinde akıl yürütmek olabilir (Arslan, 2009: 40).

Bu çerçeveden bakıldığında teorik bilim, faydası dışında bizzat kendisi bakımından¹ gerçekliği seyre dalma, saf düşünme etkinliğinin sonucudur. Fayda gözetmeksizin sırf bilmek için bilmeye yöneldiğinden Aristoteles, bilimler hiyerarşisinde en üst konumu ona ayırmıştır. O, "en mükemmel bilim"dir. O, yaklaşık bir sonuca değil, kesinliğe ve mutlak bilgiye erişir. Aristoteles'e [göre] onun [teorik bilimin] kavramı, o kadar açık ve kendiliğinden bir şey olarak görünmektedir ki hiçbir yerde onu özel olarak tanımlamaz. Sadece [teorik bilimin] ne "pratik," ne de "poetik" bir şey olmadığını söylemekle yetinir" (Aristoteles, 1996: 83 – 3 nolu dipnot). Görüldüğü gibi, Aristoteles'e göre teorik bilimler, nesnelere doğasına ve konusuna göre kendi içerisinde bölünürler. Ve bu nesnelere gerçeklik düzeyi, saf bilmenin düzenlenişi içinde işgal ettikleri sırayı belirler (Aristoteles, 1990: 6). Filozof teorik bilimleri ilgilendikleri konunun mahiyetine ve sırasına göre metafizik, fizik ve matematik olarak sıralamaktadır.

1.1.1. Metafizik

Aristoteles'e göre metafizik, teorik bilimlerin sıralı düzeninde en üstte yer alır. Bu bilimin, teorik bilimler hiyerarşisinin zirvesinde yer alması saf, ebedi ve bağımsız form olan konusunun gerçekliğinden ötürüdür. "Çünkü her bilim kendi konusunun yükseklik veya alçaklığına uygun olarak bir değer ifade eder" (Aristoteles, 1996: 463). Filozof metafiziğin konusunu tanımlamak için "teoloji", "bilgelik" ya da "ilk felsefe" deyimlerini kullanırken, günümüzde bu deyimler yerini 'metafizik'² kelimesine bırakmış ve kullanılmaz olmuştur. Bu yüzden öncelikle, metafizik deyimini anlamak için, "bilgelik", "ilk felsefe" ve "teoloji" deyimlerinin nasıl ve hangi anlamalarda kullanıldığı incelenecektir.

¹ Aristoteles Metafizik'in başında görme duyusunun, faydaları dışında bizzat kendileri bakımından da bize zevk verdiğini söylemektedir (980a).

² Metafizik (ta meta ta physika) kavramı ilk olarak; (M.Ö.) birinci yüzyılda, Aristoteles'in çalışmalarını düzenlerken Rodoslu Andronikos tarafından kullanılmıştır. Şüphesiz bu kavramı Aristoteles'in eserlerini sınıflandırırken fizikten sonra gelen manasında kullanmıştır (Vasilis, 2004: 1).

1.1.1.1.Bilgelik

Metafizik yerine bilgelik deyimini kullanan Aristoteles'e göre her insan doğal olarak bilmek ister, ancak her insanın edinebileceği bilgi derecesi farklıdır. Örneğin;

Filanca ilâcın filanca hastalığa yakalanmış Kallis³'a, sonra Sokrates'e ve diğer birçoklarına iyi geldiğine ilişkin bir yargının oluşturulması işi deneyin alanına aittir. Buna karşılık onun bu hastalığa yakalanmış olan, belli bir yapıya sahip bulunan, belli bir sınıfın içine giren tüm insanlara, örneğin flegmatiklere, bilyölere veya fiyevrölere iyi geldiğine ilişkin bir yargının oluşturulması işi sanatın alanına giren bir konudur (Aristoteles, 1996: 77).

Dolayısıyla tecrübe sahibi bir insan belli bir ilacın falanca kişiye hasta iken iyi geldiğini bilebilir, fakat bunun neden böyle olduğunu bilmez; diğer bir taraftan sanat bilgisine sahip insan falanca kişinin şöyle bir hastalığı olduğunu ve A ilacının hastalığı tedavi edecek bir özelliği olduğunu bilir. Bu demektir ki sanat sahibi insanı, tecrübe sahibi insandan ayıran özellik, nedenlerin bilgisine sahip olmasıdır. Nedenleri bildiği için de evrensellik özelliği taşır, çünkü ilacın aynı hastalığa sahip her insanı iyileştireceğini bilir. Nedenlerin bilgisine sahip olmasına rağmen sanat bilgisi, bilgiyi kendisi için değil de bir tür üretimi amaçladığı ve faydaya yönelik olduğu için, değer bakımından bilgelikten aşağıdadır. Bilgelik, sanattan farklı olarak nedenlerin saf bilgisine ulaşmayı amaçlar, artık faydaya yönelik bir amaçtan ziyade burada bilgi bizzat bilmek için aranır.

Aristoteles'e göre bilmek, nedenleri bilmektir, çünkü bir şeyin nedenini söylemek, onun öyle olmasını sağlayan ilkeye gitmek demektir ve bilgideki amaç da ilk ilkelere yani en yalın nedenlere ulaşmaktır. Dolayısıyla “ (Her şeyi ancak ilk nedenini bildiğimizi düşündüğümüzde bildiğimizi söylediğimize göre) kazanılması gereken bilimin, ilk nedenlerin bilgisi olduğu açıktır.” (Aristoteles, 1996: 86). Çünkü ilk ilkeler ve ilk nedenler en fazla bilinebilir olan şeyler olduğu için, diğer şeyler de onlar sayesinde bilinebilir. O, en kapsayıcı bilgidir; bilinmesi en güç şeyin bilgisidir; en kesin bilgidir (Ross, 1995: 162). Bilgeliği en yüksek ilkelerin bilimi olarak gören filozof, bilgelik ile ilk ilkeler arasında kurduğu bağıysa şu şekilde ifade eder.

³ Aristoteles'in bu örnekte bahsettiği kişi Kallias'dır. Kullandığım eserde yazım hatasından dolayı Kallis olarak yazılan Kallias ismi, metnin orijinalliği korunması bakımından değiştirilmemiştir.

Bilimler arasında en kesin olanlar, ilk ilkelerle en çok uğraşanlardır. Çünkü daha az ilke içeren bilimler, ilave ilke içeren bilimlerden, örneğin aritmetik, geometriden daha kesindirler. Sonra bir bilim ne ölçüde nedenleri araştırıyorsa o ölçüde öğreticidir. Çünkü öğretmek, her şeyin nedenlerini söylemektir. ... Şimdi ilk ilkeler ve nedenler en fazla bilinebilir şeylerdir. Çünkü onlar sayesinde ve onlar aracılığıyla bütün diğer şeyler bilinirler. Onların kendileri, kendilerine bağlı olan şeyler aracılığıyla bilinmezler. Her şeyin hangi amaçla yapılması gerektiğini bilen, bilimler içinde en üstün, herhangi bir tabii bilimden daha üstün olan bilimdir. Bu amaç, her şeyin iyiliği ve genel olarak doğanın bütününde en yüksek iyi olan şeydir. Bütün bu ölçütler, söz konusu adın aynı bilime ait olduğunu göstermektedir. Bunun ilk ilkeler ve bilimler olması gerekir (Aristoteles, 1996: 82 - 83).

Bu açıdan bakıldığında, kesin kanıtlamaya dayalı bilgiye ulaşma amacı taşıyan Aristoteles'e göre, ilk ilkeler ve nedenlerin bilimi olan bilgelik, bilimler içinde en üstündür. Çünkü ilk ilkeler ve nedenler bilindiğinde, yaklaşık bir sonuca değil mutlak bilgiye erişilmiş olur. Mutlak bilgi idealine doğru yürüyüşünde filozofun tecrübe-sanat ve bilgelik aşaması olmak üzere üçlü bir sıradüzenini izlediği görülür. Bu üçlü sıradüzeni hiyerarşik bir tablo biçiminde düşünürsek, en alta tecrübe, sonrasında sanat ve en üste bilgelik yer alır. Özü itibarıyla nedenleri araştıran bilgelik, bilimler içinde en üstündür. Böylelikle, bilgelik deyiminin Aristoteles tarafından hangi anlamlara geldiği belirlendikten sonra, metafizik yerine kullandığı diğer bir deyim olan "ilk felsefe" ele alınabilir.

1.1.1.2. İlk felsefe

Duyularımıza açık, duyulabilir varolanlar Aristoteles'e bakılırsa, doğadadırlar (Y füseı), doğaldırlar (füsikos) yahut autofües). Mantığın biçimsel ifade tarzları çerçevesinde, bunların, 'nasıl' ve 'neden' sorularını cevaplandıran sistemli ele alınışları, doğa araştırmaları'nın (füsiké) işidir. Duyulara 'açık' yahut 'yakın durmayanlar', 'doğa -araştırmaları-alanı-dışı'dır. İşte bu 'doğa-araştırmaları-alanı-dışı'nda kalan bir başka araştırma alanı daha vardır. Bu son anılana Aristoteles, "İlk Felsefe" adını takmıştır (Duralı, 2006: 85).

Duralı'nın da belirttiği gibi, Aristoteles'in bu alanı ilk felsefe olarak görmesi, duyularla elde edilen bilginin üstünde saydığı akılla kavranan bilgiyi kapsamasından ötürüdür. İlk felsefe, doğa araştırmalarından elde edilmiş sonuçları değerlendirir ve varlığı varlık olmak bakımından inceler. Uğraş alanı, her biri ilineksel bir özelliğe sahip olması bakımından özel nesnelere değil, bu özel nesnelere her birinin bir varlık olması bakımından *varlıktır*. Aristoteles'in kendi deyimleriyle söyleyecek olursak;

Varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilim vardır. Bu bilim özel bilimler diye adlandırılan bilimlerin hiçbiri ile aynı değildir. Çünkü bu diğer bilimlerden hiçbiri genel olarak varlığı varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar örneğin matematik bilimlerin yaptıkları gibi, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece bu parçanın ana niteliklerini incelerler. Şimdi biz ilk ilkeler ve en yüce nedenleri aradığımızı göre, bu ilkeler ve nedenlerin doğası gereği kendilerine ait olacakları bir şeyin zorunlu olarak var olması gerektiği açıktır. O halde eğer varlıkların öğelerini arayanlar, gerçekte mutlak anlamda ilk ilkeleri aramakta idiyse, onların aradıkları bu öğelerin de ilineksel anlamda varlığın değil, varlık olmak bakımından varlığın öğeleri olmaları gerekir. Bundan dolayı bizim de varlık olmak bakımından varlığın ilk nedenlerini kavramamız gerekir (Aristoteles, 1996: 187 – 188).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere metafizik, yani ilk felsefenin konusunu varlık olmak bakımından varlık ve bilimlerin ilk ilkeleri olarak belirleyen Aristoteles, bu sorunla uğraşırken temas etmekten kaçınmadığı bir soruyla karşılaşmıştır. ““Varlığın ilkaslı sebebi ve ilk hareket ettiricisi nedir?” Bu yeni sorunla Aristoteles, İlk Felsefe’den farklı bir alanda uğraşmağa koyulur artık. Burası varlık’ı da aşan, tanrısal alandır” (Duralı, 2006: 86). Bu bakış açısına göre metafizik yerine kullanılan “teoloji” ile “ilk felsefe” deyimleri birbirinden farklıdır. Peki, bu deyimler birbirinden farklıysa her ikisi de metafizik yerine nasıl kullanılabilir? Bu iki kavram arasındaki ayrımı anlayabilmek için öncelikle teolojinin, Aristoteles tarafından nasıl kullanıldığına bakılmalıdır.

1.1.1.3. Teoloji

Metafiziğin alanı varlığın sadece belli ve sınırlı bir kısmı değil, her türlü ilişkiden bağımsız olan tam gerçekliğinde varlık, varlık olmak bakımından varlıktır. O, basit töz ve salt fiil olan varlığın ilk türünü incelemesi bakımından ilktir ve bu varlık ilke olduğu için, bütün diğer gerçekliklerin temeli olduğu için, ilk olmasının yanında evrenseldir. Diğer bir taraftan Aristoteles’e göre bir varlığın gerçeklik derecesi fiil halinde olmasıyla ölçülür. Salt fiil ise kendisinde hiçbir kuvve bulunmadığından mutlak olarak gerçek olan tek şeydir. Böylelikle bağımsız form, ezeli-ebedi ve mükemmel birey olan Tanrı teolojinin konusunu oluşturur (Aristoteles, 1996: 297 - dipnot). Dolayısıyla Aristoteles’e göre teoloji; Tanrı’nın kendisine sahip olması en uygun olan ve tanrısal şeyleri ele alan bir bilimdir. Nitekim herhangi bir yerde tanrısal olan bir şey varsa, onun hareketsiz ve maddeden bağımsız varlıklarda var olacağı açıktır.

Tanrı'yı bilmek, bütün özel tözleri bilmektir; şeyler, ancak formları ile vardır ve ancak onlarla kavranabilirler ve yine formlar, Tanrı'ya tâbidirler ve kendileri için en yüksek iyi olan şeye yönelir gibi Tanrı'ya yönelirler. Tanrı'nun ezeli – ebedi ve mükemmel hayatı, onların faaliyetleri için bir model ve erek görevi görür ve yine bu en yüce Akılsal'a olan az veya çok bağlılıkları, onların kendi varlık derecelerini tayin eder. O halde konusu Varlık olduğu ve mutlak anlamda Varlık, varlık olmak bakımından Varlıkta mutlak Zihin, Tanrı olduğu için Metafizik, Teolojidir (Aristoteles, 1996: 188 – dipnot, Aristoteles, 1996: 508).

Bu çerçeveden bakıldığında, teolojinin konusunu bağımsız bir varlığa sahip olan; tözler ve oluş, yokoluş içinde bulunmayan: hareketsiz varlıklar olarak belirleyen Aristoteles, konusunun gerçekliğinden ötürü teolojii, teorik bilimler arasında en çok arzu edilmesi gereken bilim olarak görür.

Metafizik yerine Aristoteles'in kullandığı ilk felsefe, bilgelik ve teoloji deyimleri arasındaki bağıntıyı toparlayacak olursak; filozof ilk felsefe ile bilgelik deyimlerini muadil anlamda kullanırken, teolojii bu iki kavramı da kapsayan bir anlamda kullanmıştır. Nitekim Aristoteles, teorik bilimleri metafizik, fizik ve matematik diye açıkça sınıflandırırken, onur bakımından en üsttün gördüğü, metafizik yerine kullandığı deyimleri de örtülü bir şekilde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada ilk felsefe ile bilgeliği birbirine muadil anlamda kullanan filozof, en arzu edilen bilim olarak teolojiiye ilk sırayı verir.

1.1.2. Fizik

Aristoteles'e göre fizik, doğal cisimleri kendiliklerinden bir hareket veya değişme kapasitesine sahip olmaları bakımından, yani fiziksel doğaları bakımından inceler (Lloyd, 1999: 133). İncelediği konu bakımından da fizik teorik bilimler sınıfına girer. Filozofun kendi cümleleriyle ifade edecek olursak;

Fizik diğer bilimler gibi belli bir varlık cinsi ile (yani hareket ve sükûnetinin ilkesini kendisinde taşıyan tözle) ilgili olduğuna göre, onun ne pratik, ne de üretici (meydana getirici, üretici) bir bilim olmadığı açıktır. Çünkü meydana getirilen şeylerde ilke, meydana getirende bulunur. O ya zihin, ya sanat veya herhangi bir güç, yetenektir. Yapılan (pratik) şeylerde ise ilke, yapanda bulunur. O, akıllı seçim, iradedir. Çünkü yapılanla, seçilen aynı şeylerdir. O halde her düşünce ya pratik, ya üretici, ya da teorik olmak durumunda olduğuna göre Fizik'in ancak teorik bir bilim olması gerekir. Yalnız o hareketi kabul eden varlıklarla ve çoğunlukla maddeden ayrı bulunamayan formel tözlerle ilgili bir teorik bilim olacaktır (Aristoteles, 1996: 294).

Fiziğin teorik bir bilim olduğunu göstermek amacıyla yapılan bu akılyürütmede Aristoteles, şunu belirtmek istiyor: Fizik maddi tözü ele alır ancak onun inceleme alanı sadece maddi tözden ibaret değildir. O, aynı zamanda maddeye girmiş olması

bakımından formel tözü ve formu da araştırır. Aristoteles'e göre formel tözler, ister ay-
altı alemdeki gibi oluş ve yokoluşa tabi olsunlar, isterse göksel cisimler gibi ezeli-
ebedi olsunlar, bağımsız varlığa sahiptirler. Fiziğe konu olan nesnelere bağımsız bir
varlığa sahip olsa da, matematiğin saf formlarından farklı olarak hareketsiz değildirler.
Onlar kendilerinde bir sukûnet ve hareket ilkesine, değişme yönünde doğal bir eğilime
sahiptirler ve bu ilke, cismin doğasının kendisidir. O halde fizik onları var olmaları
bakımından değil, hareketle olan ilişkisi dâhilinde inceleyecek ve özelliklerini
belirleyecektir (Aristoteles, 1996: 294). Aristoteles fiziğinde hareket, bir durumun
yerini aniden başka duruma bırakması değil, kuvveden fiile bir geçiş olarak
düşünülmüştür (Ross, 83-84). Bu çerçeveden bakıldığında filozof, fiziğe konu olan
varlıkların hareketliliği problemini, bir şeyin potansiyel bir durumdan, aktüel duruma
geçmesiyle açıklamaktadır (Selçuk, 2012: 39). Fakat bu kuvveden fiile geçişte değişen
ve hareket eden birinci cevher değil, ikinci cevhere ait; nitelik, nicelik ve yer
kategorileridir. Madem yer açısından, nitelik açısından, nicelik açısından olmak üzere
üç tür hareket var, buna bağlı olarak hareket ettirilenlerin de; yer değiştirme hareketi,
dönüşme hareketi ile artma – eksilme hareketi vardır (Aristoteles, 1997: 311). Hareketin
ilk ortaya çıkışıysa, madde ile formun birbirine temasıyla oluşur. Demek ki, fizik veya
daha geniş manada doğa bilimi, madde ve formdan meydana gelen bileşik varlıkları ele
alır. Filozof madde ve formun bu birlikteliğini ifade etmek için de “basık burun”
örneğini kullanır.

*Şimdi tanımlanan şeyler, yani özler içinde bazıları “basık burun” bazıları
“içbükeylik” gibidirler. Bunlar arasındaki fark şunlardan ibarettir ki “basık burun”
maddeyle birliğinde ele alınmıştır. (çünkü “basık burun”, içbükey bir biçimde olan
bir burundur), buna karşılık “içbükeylik”, duyuşsal bir maddeden bağımsızdır. Şimdi
eğer bütün doğal şeyler – örneğin göz, yüz, et, kemik ve genel olarak hayvanlar;
yaprak, kök, kabuk ve genel olarak bitkiler – doğaları bakımından basık buruna
benzer iseler (çünkü onların hiçbiri hareket göz önüne alınmaksızın tanımlanamaz
ve yine onların her zaman bir maddesi vardır), doğal şeylerle ilgili olarak özü nasıl
araştırmamız ve tanımlamamız gerektiği ve belli bir anlamda, yani maddeden
bağımsız olmaması ölçüsünde ruhun incelenmesinin de Fizik bilgininin alanına ait
olduğu açıktır (Aristoteles, 1996: 294 - 295).*

Demek ki Aristoteles'e göre maddeye girmiş bulunan ve ondan ayrılmaz olan bir
form mevcuttur. Nitekim “basık burun” örneğinde olduğu gibi, burundaki içbükeylik
maddede gerçekleşmiş olan formdur. Örneğin, son cümlesinde ruhun beden formu
olduğu ve bu niteliğinden ötürü fiziğin inceleme sahasına dâhil edilebileceği belirtiliyor.
Bu akılyürütme, fiziğin sadece maddi tözü değil, aynı zamanda maddeye girmiş formel

tözü de araştırdığını göstermektedir. Bu yönüyle fizik, bağımsız bir varlığa sahip olan ve hareketsiz olmayan varlıkları inceler.

Aristoteles'e göre "bilgi nesnesi olan bir şeyin başkaca olması olanaksız" (Houshiary, 2011b: 10) olduğu için bu akılyürütme şu soruyu da beraberinde getiriyor. Hareket ve değişimi barındıran fizik, nasıl oluyor da bir bilim olarak adlandırılıyor?

Aristoteles açısından bu bir problem teşkil etmemektedir. Filozofa göre, fizik biliminin bağımsız varoluşa sahip olan ve hareket halinde olan maddi varlıkları konu aldığı doğrudur. Ancak fizik biliminin buradaki görevi, değişen doğadaki değişmeyen yasaları araştırmaktır. Nitekim Aristoteles'e göre doğa dünyası değişse bile, onu yöneten yasalar değişmez; fizik daha geniş manada doğa bilimleri, işte bu yasaları konu alır.

Aristoteles açısından fiziğin belirleyici ilkesi, konu aldığı nesnelerin insan eyleminden bağımsız olmasıdır. Pratik ve üretici bilimler, konu aldığı şeylerin gerçekleşmeleri veya ortaya çıkabilmeleri için insanın eylemine ve ustalığına ihtiyaç duyarken, fizik bilimine konu olan varlıkların hareketlerinin nedeni ona dışsal değildir (Aristoteles, 2011a: 13). Nihayetinde fizik değişen doğadaki, insan eyleminden bağımsız nesnelerin değişmeyen yasalarını inceler.

Fiziğin konusunu doğa olaylarının ne olduğunun incelenmesi ve tanımlanması olarak gören Aristoteles'e göre, doğa tarafından meydana getirilen tözlerden başka bir töz var olmasaydı, fizik ilk bilim olurdu. Ancak farklı tözler vardır ve bunlar felsefenin farklı kısımlarının konusunu oluştururlar. Aristoteles'in kendi cümleleriyle ifade edecek olursak;

Kaç türlü töz varsa, felsefenin o kadar kısmı vardır. O halde zorunlu olarak bu kısımlar arasında bir İlk Felsefenin ve ondan sonra gelen bir ikinci felsefenin olması gerekir. Çünkü Varlık ve Birlik, doğrudan doğruya bazı cinslere bölünürler ve bu bölünme de kendisine tekabül eden bir bilimler bölünmesini doğurur (Aristoteles, 1996, 194).

Bu bölünmede felsefenin ilk kısmını oluşturan, hareketsiz ve bağımsız varlığa sahip tözler, yukarıda belirtildiği gibi metafiziğin inceleme alanına girerler. Öte yandan filozof tarafından ikinci felsefe olarak adlandırılan fiziğin araştırma konusuysa hem maddi, hem de formel tözlerdir, başka bir deyişle gerçek doğadır.

Fizik kavramları, gösterdikleri nesnelere özdeş olmadığı için, hakkında en az kesin bilgi edinebileceğimiz nesnelere, fizik kavramlarının gösterdikleriyle, en kesin bilgi edinebileceğimiz nesnelere, teolojik kavramların gösterdikleridir. Böylelikle Aristoteles, teorik bilimleri sınıflandırırken, nesnelere kavramlarla olan ilişkisinin hangi bakımdan ele alındığını göz önünde bulundurmaktadır. Sözel fiziğin varolanları ele alış biçimi nitelik bakımından olup; hareket, ağırlık, hız gibi kavramlar, fizik biliminin temel vâkıalarına işaret etmektedir (Türker, 2002: 91 - 100). Vâkıaların belirlenmesi için ise, onların teorik sınıflarının belirlenmesi gerekir.

Filozof, bilimlerin araştırdığı tözün değerliliğini ve ilgilendiği varlık sahasının mahiyetini ölçüt alan bu hiyerarşide, metafizik ve fiziğin yanında, yukarıdaki özellikleri içeren bir teorik bilimden daha söz eder. Aristoteles'e göre bu bilim, değer bakımından metafizik ve fizikten sonra gelen matematiktir.

1.1.3. Matematik

Aristoteles'in teorik bilimler sınıfına dâhil ettiği matematik hareketsiz, yani oluş ve yokoluş içinde olmayan, ancak öte yandan bağımsız bir varlığı olmayan şeyleri yani sayılar ve geometrik cisimleri araştırır. Ele aldığı cisimleri duyuşal türden niteliklerinden soyutlayarak inceler. Filozof, matematiğin inceleme yöntemini şu cümleleriyle açıklar;

Matematiğin inceleme yöntemini soyutlamalar üzerine yönelttiğini görüyoruz. Çünkü o nesnelere ağırlık, hafiflik; katılık ve onun karşıtı olan şeyler, sıcaklık, soğukluk ve bütün diğer duyuşal türden niteliklerden soyutlayarak göz önüne alır. Ve sadece niceliği ve bazen bir, bazen iki, bazen üç boyutta sürekli olanı – bunların niceliksel ve sürekli olmak bakımından özellikleri ile birlikte – alıkoymaz. O bunları asla başka bakımlardan incelemeyiz. Bu nesnelere bazılarının göreceli pozisyonlarını ve bunların belirlenimlerini göz önüne alır. Başka bazılarının ölçülebilirlik ve ölçülemezlik ilişkilerini, nihayet başka bazılarının oranlarını inceler. Bununla birlikte bütün bu tür şeylerle ilgili olarak tek bir bilimi, yani geometriyi kabul ederiz (Aristoteles, 1996; 454).

Görüldüğü gibi Aristoteles'e göre matematik, daha da özel olarak geometri, cisimleri sahip oldukları geometrik nitelikleri bakımından, yani bir hacme, yüzeye, doğruya sahip olmaları veya daha basit bir ifadeyle “fiziksel bir cismin sınırları” olmaları bakımından ele alır (Arslan, 2009: 45). Burada yapılan işlem geometrik niteliklerin akıl yoluyla cisimlerden soyutlanmasıdır. Nitekim geometrik cisimler belli bir maddeye sahiptir, fakat o madde, saf yayılım, akılsal maddedir, duyuşal, fiziksel

veya hareketli madde değildir. Aristoteles bu noktada maddeyi akılsal ve duyuşsal olmak üzere ikiye ayırıyor.

Madde ya duyuşsal, ya akılsaldır. Duyuşsal madde, örneğın tuncun, tahtanın maddesi veya değışmeye elverişli olan maddedir. Akılsal madde ise duyuşsal varlıklar olarak ele alınmaları bakımından duyuşsal varlıklarda, örneğın matematiksel varlıklarda, var olan maddedir (Aristoteles, 1996: 347)

Aristoteles'e göre, duyuşsal ve değışmeye elverişli madde matematiğın inceleme konusu olamaz. Matematikçinin yapacağı işlemler, bir cismi akıl yoluyla maddesinden soyutlamaktır. Nitekim fiziksel bir cisim olması bakımından yuvarlak bir masayı ele alacak olursak, bu masa fiziksel özelliklerinin yanında bir yüzeye, hacme, şekle de sahiptir. Masayı meydana getiren ağırlık, sertlik, tahta gibi özellikler, söz konusu masadan soyutlandığında bile yuvarlaklık üzerinde düşünülebilir. Görüldüğü üzere, Aristoteles'e göre, teorik bilimlerin üyesi olan matematik, sıfat cinsinden bir varoluşa sahip olan sayıları ve şekilleri konu alır. Matematiğe konu olan cisimler bağımsız bir varlığa, başka bir deyişle tözsel varlığa sahip değildir. Matematikçinin yaptığı işlemler geometrik nitelikleri; hacimleri, doğruları, yüzeyleri vb. özellikleri, kendisinden ayrılamaz oldukları fiziksel cisimden akıl yoluyla soyutlamaktır. Dolayısıyla Aristoteles matematiği soyut bir bilim olarak nitelemiş (Koyré, 2000: 126), bu yüzden de ona gerçek varlığı inceleyenlerden, yani metafizik ve fizikten daha az değer vermiştir.

Aristoteles, teorik bilimlerin yapıca birbirinden farklı oluşunu, onların nesnelere açıklanma biçiminin farklı olmasından kaynaklandığını söyler: "Çünkü duyulur nesnelere duyulur ilkelerle müteâl şeyler müteâl ilkelerle, bozulan şeyler bozulan ilkelerle ve genel olarak her şeyin ilkesi, kendisiyle aynı cinstendir" (Türker, 2002: 98).

Görüldüğü üzere filozof, teorik bilimlerin sınıflanışını, nesnelere kavramlarla olan ilişkisinin hangi bakımdan ele alındığına göre belirlemiştir. Sözel gelişimi matematik kavramları, duyulur şeylerde bulunan fakat onlardan bağımsız olmayan nesnelere işaret eder. Başka bir deyişle matematik nesnelere, nicelik bakımından duyulur şeylerdir. Matematiğın ele aldığı nesnelere, duyulur olabilir. Ancak matematik, ele aldığı nesnelere hiçbir zaman, duyulur olmaları bakımından incelemez. Bu sebeple, matematik bilimlerin duyulurların bilimi olmadığı gibi, duyulurlardan ayrı olan başka şeylerin de bilimi olmayacaktır (Türker, 2002: 98 - 99). Bu çerçeveden bakıldığında, matematik bilimi sadece salt kavramlarla ilgilenmek yerine; o kavramları, nesne ve vâkıalarla ilişkiye sokarak ele aldığı görülmektedir. Filozofa göre, vâkıaların açıklanabilmesi için, teorik

sınıflarının ve niteliklerinin şeye ne zaman ve ne şekilde ait olduğunun belirlenmesi gerekir. Söz konusu bu durum Türker tarafından şöyle yorumlanmaktadır:

Matematik ile teolojide, nesne ile kavram ayrımı olmayıp kavram nesnenin kendisi, nesne de kavramın kendisidir. Bu nesnelere zâti vasıfları, kavramların zâti vasıflarıdır. Çünkü sözcüğü bir sayı, zâti özelliği olan bölünmezlikten ayrı düşünülemez. Aksi halde paradoks ortaya çıkar (Türker, 2002: 95).

Bu belirlemeler ışığında ele alındığında matematik bilimler, hareketsiz olanı, duyulur şeylerde bulunan ancak duyulur olmaları bakımından ele alınmayan konu edinir (Aristoteles, 1996: 537 -538). Filozofun koyduğu bu kıstâsa göre, matematik önermelerin cisimlere uygulanması, ancak nicelik bakımından olabilir (Aristoteles, 1996: 561). Bu yönüyle matematik bilimler kendi içerisinde ikiye ayrılır; kesintili niceliklerin bilimi aritmetik ile kesintisiz niceliklerin bilimi geometri. Aritmetik, aksiyomları sayılar; geometri büyüklükler hakkında geçerli olmaları bakımından ele alır. Geometrideyse nokta-çizgi-yüzey ve hacim olmak üzere dört unsur bulunur. Ancak filozof noktanın büyüklüğünün bulunmadığı gerekçesiyle onu geometrinin unsurlarının dışına çıkarır ve geometrinin unsurlarının sayısını üçle sınırlandırır.

Aristoteles'in teorik bilimler sınıfına dâhil ettiği metafizik, fizik ve matematiğin genel özellikleri belirlendikten sonra, şimdi bu üç bilimin kendi arasında nasıl bir bağıntıya sahip olduğu incelenebilir. Teorik bilimler, varlıkların doğasına göre bölünürler ve bu varlıkların gerçeklik düzeyi, saf bilmenin düzenlenişi içinde işgal ettikleri sırayı ve saygınlığı belirler. Teorik bilimleri; metafizik, fizik ve matematik şeklinde ayıran Aristoteles'e göre, bu bilimler içerisinde onur ve değer bakımından en yukarıda olanı, metafizik veya onun da en üst kısmı olan teolojidir. Çünkü o hem hareketsiz, hem bağımsız tözleri inceler. Onun konusu saf, ebedi ve bağımsız varlıklardır. Varlığın belirgin ve sınırlı bir bölümünü değil, varlık olarak varlığı inceler. Teorik bilimler arasında en aşağıda bulunanı ise, matematiktir. Çünkü bu bilim bilimsel kesinliğin yetkin örneğini sunmasına rağmen, varlığın daha gerçek dışı bölümüyle ilgilidir. Nitekim tözler bu bilimin araştırma sahasına girmez. Fiziğe gelince onun araştırma sahası, bağımsız varlıklarla, daha gerçek doğalar üzerinedir ve bu sıfatla teorik bilimler hiyerarşisinde matematikten daha yüksek bir yer edinir, ancak harekette bulunmaları bakımından da teolojiden daha aşağı konumdadır (Arslan, 2009, 39 - 47). Görüldüğü gibi, Aristoteles teorik bilimleri sınıflandırırken, hiyerarşik bir sıraya göre bunu yapmıştır. Bu hiyerarşiyi de oluştururken, "sınıfın konumunu belirleme özelliğiyle

tasnif” yöntemini kullanmıştır. Sınıfın konumunu belirleme özelliğiyle tasnif, genelden özele veya yüksekte alçağa doğru derecelenen sınıfların sıralanış biçimi ile yapılır (Türker, 2012: 115). Dolayısıyla bilimler sınıflamasının bir üyesi olan teorik bilimler sınıflandırması, “sınıfın konumunu belirleme özelliğiyle tasnif” yöntemine uymaktadır.

1.2.Pratik bilimler

Aristoteles’e göre pratik bilim (*Episteme pratike*), *proairesis*’e [isteme] bağlı olduğundan, insan eylemlerini inceler. *Praxis*, eylemi yapandan ayrı bir eser meydana getirmeyen, eylemi yapanın içinde kalan, ona dönük olan, eylemden başka bir ereği olmayan bir faaliyettir (Aristoteles, 1990: 5; Arslan, 2009: 41). *İsteme*’ye dayanan, insani eylemleri göz önüne alan pratik bilim, fiili yapan veya davranışta bulunan kişinin dışında olan bir eser meydana getirmesi söz konusu değildir. Aristoteles’in kendi cümleleriyle ifade edecek olursak; “Yapılan (pratik) şeylerde ise ilke, yapanda bulunur. O, akıllı seçim, iradedir. Çünkü yapılanla, seçilen aynı şeylerdir” (Aristoteles, 1996: 294). Dolayısıyla bu bilim insanoğlunun değişik koşullarda istemeye bağlı olarak nasıl eylediğiyle ilgilidir. Bir olay karşısında iyi, soylu veya erdemli davranışlar sergileyebileceğimiz gibi, tam tersi bir seçim yaparak kötü, bayağı ve erdemsiz davranışlarda bulunmayı seçebilir, hatta olaya hiçbir müdahale etmeksizin olayı seyredebiliriz. Her üç davranış türü de pratik alana ilişkindir.

Pratik felsefenin bir diğer özelliği de, olduğundan başka olabilecek, yani başka bir deyişle olumsal olan, değişebilen durumlara ilişkin ve insan istemine bağlı olmasıdır. Sadece siyaset değil, aynı zamanda ahlâk ve iktisat da pratik felsefenin alanına aittir (Taylor, [-]: 16). Fakat Taylor’a göre, pratik felsefeye ilişkin bu sınıflandırma Aristoteles’in kendisine ait değildir. Daha sonraları öğrenciler anlayabilsin diye Aristoteles yorumcuları tarafından, bireysel yönetim teorisi; ahlâk, devlet yönetim teorisi; siyaset ve evin idaresi teorisi; iktisat olmak üzere üç bölümden oluşan bir sınıflamaya gidilmiştir (Taylor, [-] : 18). Nitekim diğer bir Aristoteles yorumcusu Tricot, Pratik felsefenin bu üçlü sınıflandırmasına ilişkin şunları söylemektedir: “ ... eylemin bilimi, Etik[ahlak] olsun, Ekonomik[iktisat] veya

Politik[siyaset] olsun, gerçekte, ancak bir phronesis⁴tir; tam anlamıyla bilim değildir ve daha çok ‘disiplin’ genel adı verilir” (Aristoteles, 1990: 5- Giriş). Her iki Aristoteles yorumcusunun da belirttiği gibi pratik felsefeyi ahlâk, siyaset ve iktisat olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutan filozofun kendisi değildir. Kendisinin açık ve sistematik bir şekilde sınıflandırmadığı pratik felsefe, daha sonraları filozofu yorumlayanlar tarafından amaç, konu ve yöntem bakımından sınıflandırılmıştır.

1.3.Üretici bilimler

Üretici bilim, yapmanın bilimidir. Aristoteles’e göre *poiesis*’ in bilimi olan bu bilim, bir eser meydana getirmek isteyenlerin, yoktan var etmek veya var olanı yeniden yaratmak isteyenlerin bilimidir. Batmakta olan güneşi veya uçan kuşu resmeden bir ressamın, ahşabı oyarak ondan bir kitaplık meydana getiren marangozun etkinlik türü bu bilime örnektir. Ancak üretici bilimler sadece resim ve marangozlukla sınırlı değildir, aynı durum yararlı veya güzel bir eser meydana getiren her türlü sanat veya disiplin için, örneğin edebiyat eleştirisi, retorik, mimarlık, açılış, dans etmek, müzik parçası bestelemek vb. için de söz konusudur (Arslan, 2009: 43). Dolayısıyla üretici bilimler söz konusu olduğunda, ortaya çıkan bir eser, bir ürün vardır. Nitekim insan etkinliğinin sonucu olarak, ortaya çıkan bu eser veya ürün, yaratıcının dışında kalan bir şeydir.

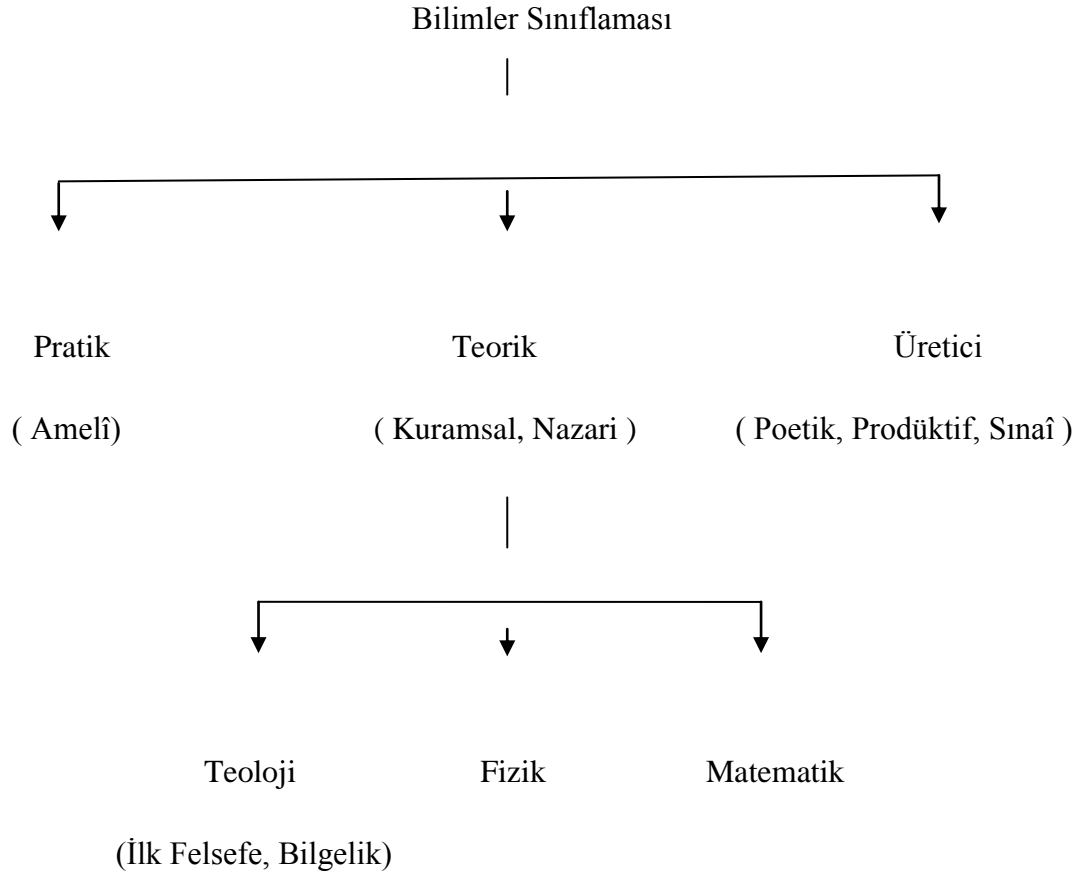
Bilimler sınıflamasında üretici bilimlere yer vermesine rağmen, bu bilimler Aristoteles’in kendisi tarafından alt sınıflara ayrılmamıştır. Bu bilimin, daha çok değerine ve konusuna atıfta bulunan filozof, bilimler sınıflamasına dâhil ettiği diğer iki bilime; teorik ve pratik bilimlere nazaran bu bilim hakkında kısıtlı şeyler söylemiştir.

Aristoteles’in bilimler sınıflamasına dair görüşlerini toparlayacak olursak, teorik bilimler Aristoteles’in bizzat kendisi tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınıp, alt dallara ayrılmıştır. Oysa bilimler sınıflamasına dâhil ettiği diğer bilimleri, yani pratik ve üretici bilimleri, filozof kendisi açıkça alt dallara ayırmamış, teorik bilimlere nazaran bu iki bilim hakkında daha kısıtlı bilgiler vermiştir. Aristoteles’in bu tutumu, pratik ve üretici bilimleri tam anlamıyla birer bilim olarak görmemesinden kaynaklanır (Aristoteles, 1990; 5 - giriş). Asıl bilimden bahsederken, herhangi bir fayda için değil, bizzat bilginin

⁴ Greekçe bir kelime olan Phronesis, Türkçeye akli başındalık veya basiret olarak tercüme edilmektedir.

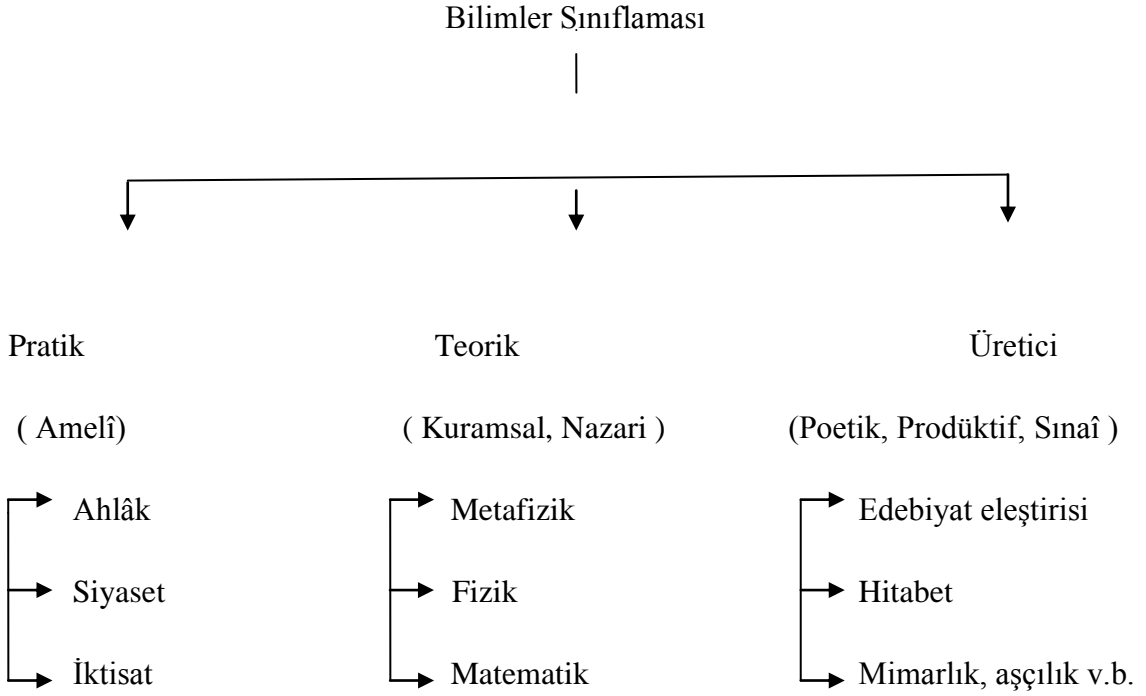
kendisi için bilmeye yönelen teorik bilimleri nitelerken, bu bilimleri de kendi aralarında metafizik, fizik ve matematik olarak tekrardan öbeklere ayırır. Bir yandan amaç kriterini esas alarak bilimleri teorik, pratik ve üretici bilimler olarak üç ana kısma ayıran Aristoteles, diğer bir yandan bilimlerin ele aldığı konunun mahiyetini esas alarak bu bilimleri kendi içerisinde tekrar hiyerarşik bir sınıflamaya tabi tutar. Bu hiyerarşide ilk sıraya temel gayesi ‘bilmek için bilmek’ olan teorik bilimleri, ikinci sıraya ise pratik ve faydacı gaye taşıyan pratik ve üretici bilimleri yerleştirir.

Aristoteles’in bilimler sınıflamasına dair görüşlerini açıkça serdettiği *Metafizik* eserinden hareketle aşağıdaki gibi bir şematik tablo oluşturulabilir.

Şekil 1. *Metafizik*'teki Bilimler Sınıflaması

Oysa *Metafizik*'le birlikte, bilimler sınıflamasına dair bilgiler içeren, *Eudemous'a Etik*, *Topikler* ve *Nikomakhos'a Etik*, eserleri incelendiğinde öz bakımından farklılık göstermeyen, fakat daha ayrıntılı olan aşağıdaki şematik tabloya da ulaşmak mümkündür.

Şekil 2. *Metafizik*, *Eudemous'a Etik*, *Topikler* ve *Nikomakhos'a Etik*'teki bilimler sınıflaması

Aristoteles'in bilimler sınıflamasına ilişkin görüşlerinden hareketle, bilimlerin yapısı ve düzenini sergilediğimiz bu iki şemaya bakarken dikkatimizi çeken husus, mantığın bu sınıflamada yer almamasıdır. Her ne kadar Barnes, Zeller gibi Aristoteles yorumcuları mantığı bilimler sınıflamasına dâhil etmeye çalışsa da, diğer bir Aristoteles yorumcusu Ross' un şu düşüncesi daha kabule şayandır;

Bilimler Aristoteles tarafından teorik, pratik ve üretici bilimlere ayrılır. Bu türlerden her birinin dolaysız amacı bilmektir; ancak onların nihai ereği sırasıyla bilgi, eylem ve yararlı veya güzel nesnelerin meydana getirilmesidir. Bu sınıflama içerisinde sokulduğu takdirde mantığın teorik bilimler arasında yer alması gerekir. Ancak teorik bilimler yalnızca matematik, fizik, teoloji veya metafiziktir ve mantık bunların hiçbirine sokulamaz. Çünkü o aslında Aristoteles'e göre bir bilim değildir; herkesin herhangi bir bilimle uğraşmaya başlamasından önce alması gereken kültürün bir parçasıdır (Ross, 1993: 27)

Aristoteles'in mantık ile ilgili görüşlerine Ross' un baktığı bu çerçeveden bakıldığında mantık, Aristoteles'in deyişiyle *analitik*, herhangi bir bilime bir giriş ya da hazırlıktır. Nitekim filozofun *analitik* üzerine sarf ettiği şu cümleler Ross' un bu görüşünü destekler niteliktedir;

Doğru üzerinde tartışmalarında önermelerin hangi koşullarda doğru kabul edilmeleri gerektiğini belirlediklerini ileri süren bazı filozofların çabalarına gelince, onların bu çabaları yalnızca Analitikler hakkında bilgisizliklerinden ileri gelmektedir. Çünkü herhangi bir özel bilimsel incelemeye girişmeden önce bu şeyleri bilmemiz, eğer onları henüz öğrenmek safhasındaysak, araştırmaya girişmememiz gerekir (Aristoteles, 1996: 200 - 201).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Aristoteles'in düşünce sisteminde mantığı konumlandırırken, bilimlerden ayrı bir konuma yerleştirmek daha makuldür. Çünkü ona göre mantık; bir bilimden ziyade, felsefe ve bilimin inşası için bir araçtır. Başka bir deyişle, "doğru bilgiye ulaşmak gâyesiyle doğru düşünmenin temin edilmesidir (Türker, 2002: 101). Dolayısıyla filozof mantığı bir bilimden ziyade, bilimlerde doğru bilgiye ulaşmayı sağlayacak bir yöntem olarak görmüştür.

Sonuç itibariyle düşüncenin üçe ayrılması ile bilimlerin üçe ayrılması arasında bakışım kuran Aristoteles, bilimleri, teorik, pratik ve üretici olmak üzere üç kısma ayırır. Daha sonra epistemolojik bütünlüğü tesis etmek için, varlık ile düşünceyi özdeş kabul ederek, bu bilimleri varlık zemininde birleştirir. Aristoteles'in sınıflandırma anlayışında, böylelikle, ontolojinin nasıl bir yere sahip olduğu belirlendikten sonra, epistemolojinin başka bir deyişle bilginin sınıflandırma ile ilişkisi incelenecektir.

2. SINIFLANDIRMA VE BİLGİ İLİŞKİSİ

Epistemolojik bütünlüğü tesis etmek için, varlık ile düşünceyi özdeş kabûl ederek ontoloji temelli bir sistem kuran Aristoteles, “varlık ve mahiyetin özdeş olduğuna inanmasından dolayı DY [düşünme yasaları] ile varlık yasalarını özdeş olarak değerlendirdiği için, DYnı evrensel ve zorunlu kurallar olarak kabul etmiştir.” (Türker, 2012: 137). Filozofa göre, varlığın yasalarıyla düşüncenin yasaları aynı olduğundan, varlıktaki düzen ve işleyiş düşünmemize de yansır. Düşüncenin kendi kendisiyle tutarlı olmasının yanı sıra hem gerçekliğe uygun olması, hem de tündengelimde doğru öncüller sağlaması gerekir. Nitekim Aristoteles’e göre hakiki bilgi, tecrübe yoluyla ulaşılan tümel önermeye dayanan bilgidir. Bu belirleme ışığında “sınıflandırma ve bilgi ilişkisi’ni” daha iyi aydınlatmak için, kavramlaştırma, evrensel bilgiye doğru filozofun nasıl bir yol izlediği incelenecektir. Bundan dolayı, sırasıyla; kavramlar, tümeler, kategoriler, tanım, bölme ve sınıflandırma ilişkisi, önermelerin yapısı ve son olarak da düşünme yasalarının ne olduğu ve bu yasaların varlığa nasıl uygulandığı irdelenecektir.

2.1. Kavramlaştırma, önermelerin yapısı ve bilgi ilişkisi

Aristoteles’e göre, kavramak istediğimiz bireysel nesnelere önce duyularımız vasıtasıyla aşına olur ve onları tecrübe ederiz. Dolayısıyla bilgi edinim süreci duyuşsal algılama ile başlar.

Bütün insanlarda algılama zâtî olarak bulunan bir yetidir. Herkes, duyulabilir her şeyi, aynı yahut birbirine yakın olarak algılar. Algılama sonucunda bir duyu yargısı ortaya çıkar. Duyu yargısı, bir şeyin tatlı yahut acı olduğu biçimdeki bir algılamadır. Duyu organı kusurlu olmadığı sürece, aynı tatlı şey, herkes için tatlı olmak zorundadır (Türker, 2002: 75).

Bilgi edinim sürecinde hareket noktası olarak duyuşsal algılamayı kabul eden Aristoteles, duyuşsal algının bilgiye eşit olmadığını da eklemektedir. Filozof, bu düşüncesini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Bireysel şeylerle ilgili olarak bize en güvenilir bilgileri verdikleri halde duyularımızdan hiçbirine bilgelik olarak bakmayız. Çünkü onlar bize hiçbir şeyin nedenini, örneğin ateşin neden sıcak olduğunu söylemezler; sadece onun sıcak olduğunu söylerler.” (Aristoteles, 1996: 79). Aristoteles’e göre, duyular ancak bireysel olanın yani başka bir deyişle tikel olanın bilgisini verir. Oysa bilgi, tümeli bilmektir. Özellikle bilimsel bilginin niteliği üzerinde

durduğu *İkinci Çözümler*' de duyumun bilgi için zorunlu olduğunu, fakat bilgi olarak görülmemesi gerektiğini doğrudan dile getirmektedir:

Duyumla bilgi edinilemez. Duyum doğrudan belli bir nesnenin değil de belli bir niteliğin duyumu olsa bile, 'şu anda' ve 'şurada' olan doğrudan belli bir nesnenin algılanması zorunlu. Tümel olanı ve her şeyde olanı algılamak ise olanaksız: çünkü 'şu anda' da değil, doğrudan belli bir 'şu' da değil, yoksa tümel olamazdı; nitekim hep ve her yerde olana 'tümel' deriz. (...) nitekim tekilin algılanması zorunlu, bilgi ise tümeli bilmektir (Aristoteles, 2011a: 48)

Bu çerçeveden bakıldığında, Aristoteles bilgi edinim süreci için duyusal algıyı zorunlu, fakat tek başına yetersiz görmektedir. Ona göre bilgi edinim sürecinde esas olan, bir yandan nesnelere duyusal algı vasıtasıyla kavranması, diğer yandan da bu nesnelere kavramlar altında toplanmasıdır. Bu yönüyle kavramlar, nesnelere veya olguların düşüncedeki karşılığıdır. Ancak “kavramlara yüklenen olumluluk ve olumsuzluğu, yani bir kavramın işaret ettiği şeyde bir özelliğin bulunup bulunmadığını ifade etmenin tek yolu ise, kavramı özne, özelliği yüklem olarak içerecek bir önerme kurmaktır.” (Özlem, 1991: 107). Bu bakış açısına göre, her önerme, kavram hakkında dil aracılığıyla ileri sürülmüş bir iddiâdır. Görüldüğü üzere, filozofun varlık ile düşünce arasında kurduğu özdeşlik fikri, aynı zamanda dil ile düşünce arasında da bulunmaktadır. Epistemolojik bütünlüğü tesis etmek amacıyla, varlık-düşünce-dil arasında özdeşlik bağıntısı kuran filozof, bu sayede düşünceyi ontolojik bir temele, mantığı da metafizik bir temele dayandırmaktadır.

Varlığın yasalarıyla düşüncenin yasaları aynı olduğundan, düşünce varlığı yansıtır ve dil de düşüncede yansıyan varlığı doğru bir biçimde dile getirir. Dile bakarak düşünceyi, varlığa bakarak yine düşünceyi çıkarmaya imkân tanıyan bu anlayış, dil-düşünce-varlık arasında bir uygunluk kurmuştur (Gündoğan, [-]: 3).

“Dil-düşünce-varlık” arasında kurduğu bu özdeşlik bağıntısından hareketle Aristoteles mantığının, varlık hiyerarşisi üzerine kurulmuş bir sınıf mantığı olduğu söylenebilir. Nitekim filozof “gerek mantıkta gerekse felsefede şeyleri sınıflama ve tanımlama ile başlar. Bu tanımlarda mantığın temel taşları olan kavramları oluşturur” (Köz, 2003: 113). Oluşturulan bu kavramlar aynı zamanda sınıflara tekabül eder. Bu çerçeveden bakıldığında, filozof en yüksek, en genel kavramdan aşağı doğru, en alttaki cins kavramlarına kadar uzanan bir kavram zincirinin olabileceğine inanmaktadır (Aster, 1994: 87). Onun amacı bilgide en küçük türlere inmek, böylece kavramın mahiyetini belirlemektir. Bu nedenle araştırmamıza kavramların kavranışından başlayacağız.

2.2. Kavramlar: Sınıf adları

“Kavram bir objenin zihindeki tasavvurudur.” (Öner, 1974: 14). Dolayısıyla kavramlar, dış dünyada bulunan somut biçimlerin soyutlanmasıyla elde edilir. Nitekim dış dünyada ‘masa’ kavramının kendisine rastlamazken, masa kelimesini duyduğumuzda zihnimize bu kavrama ilişkin genel bir fikir belirir. Masa kavramına ilişkin zihnimize meydana gelen bu fikir belli bir nesneyi değil, çok sayıdaki nesneyi, yani genel bir nesneyi temsil eder. Örneğin; yemek masası, çalışma masası, tahta masa, plastik masa... v.s. Dolayısıyla masa kavramı belli bir masayı değil, genel masaları ifade eder. Kavramlar, belli bir nesnenin tasavvuru olan hayalden bu noktada ayrılır.

Hayal daima özeldir, belli bir objenin tasavvurudur, hayalde niteliğin rolü büyüktür. Kavram ise geneldir, objenin şu veya bu niteliğini taşımaz. At hayali ile at kavramını karşılaştıralım: At hayali daima bir atın hayalidir, rengi ile şekli ile duruşu ile belli bir at, onu görür gibi zihinde canlandırılmasıdır. At kavramı belli bir atı ifade etmez, bütün atlar onun içine girer. Görülüyorki kavram genel bir fikirdir (Öner, 1974: 16).

Kavramların nesnesinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini söyleyen Aristoteles’e göre, tasavvur eden zihin özne, tasavvur edilen dış dünya ise nesne durumundadır. Bilgiler tamda bu nokta da ortaya çıkar: kavramın nesnesiyle olan ilişkisinde. Nitekim bilgi edinim süreci öznenin nesneyi algılamasıyla başlar. Algılama süreci öznenin nesneyi kavramasıyla devam eder, kavrama işlemi sonucunda da kavramlar oluşur. Nitekim kelime olarak kavram da kavramaktan gelir (Löringhoff, 1973: 40). Aristoteles’in düşüncesinde algıdan bilgiye doğru olan süreçte, kavramların aldığı rolü Türker şu şekilde sıralamaktadır.

<i>Algılayan özne</i>	-	<i>Algılanan nesne</i>	→	<i>Algı</i>
<i>Kavrayan özne</i>	-	<i>Kavranan nesne</i>	→	<i>Kavram</i>
<i>Düşünen özne</i>	-	<i>Düşünülen nesne</i>	→	<i>Düşünce</i>
<i>Yargılayan özne</i>	-	<i>Yargılanan nesne</i>	→	<i>Yargı</i>
<i>Bilen özne</i>	-	<i>Bilinen nesne</i>	→	<i>Bilgi</i>

(Türker, 2002: 64)

Kavramların konumunu bu şekilde belirleyen Aristoteles'e göre, kavramlar nesnelere bağımsız olarak düşünülemezler. Çünkü bilgi, kavramın, nesnesiyle olan ilişkisinin ispatı sonucunda ortaya çıkar. Kavram ile bilgi arasındaki ilişkiyi Öner şu şekilde açıklar:

Bir şeyin kavramı o şeyin bilgisidir. İnsan kavramlar arasında bağ kurar onların daha belirginleşmesini sağlar. Bilgi aktarması da kavramlar arası bağ kurularak yapılır. Tek terimle kavram aktarması olmaz. Tek terimle ancak muhatabın zihninde, o terimin manasını biliyorsa, kendisinden mevcut tasavvur canlanır, yeni bir şey kazanmaz. Bilgi aktarması ancak hüküm ile olur (Öner, 1995: 117 - 118).

Öyleyse hüküm yani yargı bilinebilirliğin ön koşuludur. Yargı da kavramların birleştirilmesi ile ayrılması işlemine dayanmaktadır. Dolayısıyla yargılama zihin etkinliğinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak her yargı bilgi ile özdeş değildir. Çünkü bir yargı doğru yahut yanlış olabilir. Oysa bilgi, doğruluğu kesin olan yargıdır (Aristoteles, 2005: 10). Filozof, “bilgiyi, salt biçimsel olarak ispatlanan bir yargıyla elde edildiğini kabul ettiğinden; bilginin, ispatlanmış yargı olduğunu, fakat yargının bilgi olmadığını söylemek gerekir” (Türker, 2002: 65). Böylelikle filozof bilgiyi, doğru ve gerçek olan düşünce ve ispat edilebilir yargıyla sınırlandırmaktadır. Bilgiye çekilen bu sınırın temelinde, varlık-düşünce özdeşliği fikri vardır. Aristoteles'in görüşlerinden hareketle Türker, varlık-kavram-düşünce-bilgi ve sınırlılık arasındaki bağıntıyı şu şekilde açıklar;

kavranabilirlik, düşünülebilirliğin ön şartıdır. Yalnızca sınırlı ve belirli olan şeyler kavranabilir. Böylece ister doğru isterse yanlış olarak, münhasıran sınırlı şeyler düşünülebilir. Sonsuz bölünebilir olan doğru dahî, bölünmesi için bir sınır tayin edilmesi şartıyla düşünülebilir. Çünkü düşünce, zaman ile mekân içerisinde sınırlı ve belirli olan şeylerle sınırlandırılmıştır. Sınırlı bir zaman ile mekân içerisinde katedilemeyen unsurlar düşünülemezler de. Hatırlanacağı üzere, Aristoteles'e göre, bileşik olup unsurları bulunan şeyler üzerine düşünme, bütünün parçaları arasından geçmek sûretiyle meydana gelir. Şu hâlde, düşüncenin sınırını oluşturan kavramların kendileri de, sınırlıdır (Türker, 2002: 112 - 113).

Bu bağlamda düşünüldüğünde bilgi ‘parça’nın ‘bütün’ içerisindeki yerini bir nedene müracaat ederek belirleyen bir ifadedir. Bilginin üst sınırı ‘bütün’, alt sınırı ‘parça’, ikisi arasındaki bağ ise bilgidir. Bilginin sınırlarını bu şekilde belirleyen Aristoteles'e göre, düşüncenin sınırını oluşturan kavramların kendisi de sınırlıdır. Kavramların sınırlı oluşu, nesnelere bağımsız düşünülememeleriyle yakından ilgilidir. Çünkü her kavramın tekabül ettiği bir nesne mevcuttur. Dolayısıyla bir nesnenin sınırı ile o nesne hakkında sahip olduğumuz bilginin sınırı arasında bir özdeşlik vardır. Filozofa göre bu sınır cevherle çevrilmiş bir gerçeklik alanına

dayanmaktadır. Kendi cümleleriyle ifade edecek olursak; “cevher, bilginin sınırır ve bilginin sınırı olarak, nesnenin sınırır” (Aristoteles, 1928: 1022a 5 – 10). Dolayısıyla Aristoteles için, bilgiyi mümkün kılan cevherdir. Çünkü bilginin ön koşulu olarak gördüğü ve düşünceyle özdeş olan varlığın var olması, cevherin varlığına bağlıdır.

Varlık, birçok anlama gelir; ancak bu anlamların tümü, tek bir anlam ve belli bir doğayla ilgilidir. Ve bunun basit bir eşseslilik olduğu söylenemez. (...) Çünkü bazı şeylerin cevher olmalarından, başka bazılarının ise cevherin belirlenimleri olmalarından dolayı var oldukları söylenir. Başka bazılarıysa, cevhere doğru bir giriş olmaları veya bunun tersine cevherin ortadan kalkışı, var olmayışı anlamında, veya cevherin nitelikleri olmaları veya ister cevherin, isterse cevherle ilgili bir şeyin hareket ettirici veya meydana getirici nedenleri olmaları veya nihayet bütün bunlardan herhangi birinin veya bizzat cevherin kendisinin inkâr edilişleri olmaları anlamında var oldukları söylenir (Aristoteles, 1928: 1003a – 1003b).

İkinci cevhere yani tümele ise şeylerin görünüşteki farklılıklarının birliğe indirgenmesiyle ulaşmak mümkündür. Söz konusu durum için Aristoteles, varlık kavramına mürâcaat eder. Çünkü varlık kavramının dışında kalan hiçbir şeyi var olarak görmez. Varlık ile düşünce de özdeş olduğuna göre, varlığın dışında bir düşüncenin olması da mümkün değildir. Böylece varlık ile düşünce arasında kurduğu özdeşlikten hareketle, doğru olanla varolan, yanlış olanla varolmayan arasında da bir özdeşlik de kurar (Aristoteles, 1996: 191). O halde “felsefe, varlık olarak varlığı, varlık kavramının yüklenilebildiği kavramlarla olan ilişkisi vâsıtasıyla inceleyecektir” (Türker, 2002: 68). Çünkü bütün nesnelere kavramlarında varlık içerilmiştir. Öyleyse sınıflandırma ve bilgi ilişkisinin daha iyi aydınlatılması için, varlığın çeşitli anlamları ayırt edilmelidir. Aksi takdirde varlığın öğelerini bulmak mümkün değildir. Filozofun kendi ifadeleriyle söyleyecek olursak; “ ‘Varlık’ın çeşitli anlamlarını, ayırdetmeden varlıkların öğelerini araştırmak, özellikle bu biçimde şeylerin kendilerinden meydana geldikleri öğeler araştırıldığı takdirde, onları bulmamaya kendi kendini mahkûm etmek demektir” (Aristoteles, 1996: 141). Kavram çözümlemesiyle başladığı, bu anlamların ayırdedilmesi işlemine tümeller ve kategorilerle devam etmektedir.

2.3.Tümeller

“Aristoteles’in cevherler ile tümeller arasında kurduğu ilişki, bir konu yüklem ilişkisidir. Tümel vasıflar, cevherlerin zâtî arâzları durumunda olup dokuz kategori hâlinde sınıflanırlar” (Türker, 2002: 69). Cevherlerin zâtî arâzları olmaları bakımından tümeller, algısal ya da düşünsel varlıkların bireysel olarak sahip oldukları niteliklerini

göstermek üzere kullanılan mantıksal bir yapıdır. Cevher düşünsel ve dilsel bir kategori olarak varolmakla birlikte, aynı zamanda gerçekliğin kendisidir. Tümeller için böyle bir nitelemede bulunulamaz; tümel tümüyle diliçi dolayısıyla düşünsel bir yapı olarak belirir (Çotuksöken1998: 100). Bu bakımdan tümeller, genel ve soyut olmakla bilginin teşekkül etmesini sağlarlar.

“Bütün bilgilerimiz, tecrübeyle başlamakla birlikte, bilgilerin doğrulanması, tecrübeden uzaklaştıkça yanî soyutlaştıkça güçleşir. Soyutlama olmaksızın bilgiye yol açan tümel meydana gelmez” (Türker, 2002: 86). Dolayısıyla tümeller gösterilebilir bireylerin soyutlanarak, bir sınıf altında toplanmasıyla oluşur. Zaten Aristoteles “gösterilebilir bireylerden oluşan bir sınıf olması bakımından tümele ikinci cevher adını vermiştir” (Türker, 2012: 154). Böylelikle filozof sınıflandırma ile bilgi ilişkisinin bir saç ayağı olan tümeli, cevher kavramıyla ilişkilendirerek bir sistem kurar. Bu sistemde birinci cevherler; bireysel gerçekliğe, ikinci cevherler ise soyut hakikate işaret eder.

Her cevher, doğrudan bireysel olanı gösterir. Birinci cevherlerin doğrudan bireysel olanı belirttikleri tartışmasız olarak doğrudur; çünkü şey bir birimdir. İkinci cevherler ise, örneğin ‘insan’ ya da ‘hayvan’ dediğimizde, konuşma biçimimiz bireysel olana işaret ettiğimiz izlenimini uyandırır. Fakat ikinci cevherler bireysel olmadığı için, bu izlenim tam olarak doğru değildir. İkinci cevherler daha çok belirli bir niteliğe sahip olan bir sınıftır. Çünkü o, birinci cevher gibi, bir ve tek değil; ‘insan’ ya da ‘hayvan’ kelimeleri birden daha çok şeyler için söylenebilir (Aristoteles, 1928b: 3b 10 - 20).

Cevheri, birinci ve ikinci cevher olmak üzere bölümleyen filozofa göre, “birinci cevherlerin dışında kalan öteki nesnelere, yalnızca türlere ve cinslere ikinci cevher denmesi akla uygundur; çünkü yüklenenler arasında sadece onlar birinci cevher hakkında bilgi verirler” (Aristoteles, 1928: 2b 25-35). Bu açıdan bakıldığında, “Tür (eidos) ile cins (genos) ikinci (tâlî) cevherlerdir. Bütün yüklemeler arasında, bir tek onlar, ilk cevheri dile getirirler (Duralı, 2011: 43). Öyleyse bu iki yüklem dışında kalan kavramlar bir sınıf bildirmezler. Filozofun tümel anlayışına göre bir kavramın sınıf olarak nitelendirilebilmesi için, hem evrensel olmalı, hem de belirli vasıflara sahip olmalıdır (Türker, 2012: 155). O halde ayırım, özellik ve ilinek gibi yüklemelerin felsefe tarihinde, *beş tümel* kategorisinde anılması Aristoteles’in tümellere ilişkin görüşlerinin ve Porphyrios’un *Isagoge* adlı eserinin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. (Porphyrios, 1986: 16). Aristoteles’e göre cins ve tür sınıf demek olan tümelin halleri; ayırım, özellik ve ilinekse onun vasıflarıdır. Başka bir deyişle ayırım, özellik ve ilinek,

sınıf oluşturmada kullanılabilir seçim ölçütünün çeşitleridir. O halde beş tümelin varolduğu inancı tamamen yanlıştır (Türker, 2012: 154 - 155). Bu yanlış inancın temelinde ise, Porphyrios'un metinlerinde geçen beş yüklem, beş tümel olarak görülmesi yatar. Nitekim Porphyrios *Isagoge*'da beş tümelden değil, beş yüklemden bahseder. Aristoteles'in tümel diye bahsettiği şey, gösterilebilir bireylerden oluşan bir sınıf olması bakımından ikinci cevherdir. Filozofun tümel olarak adlandırdığı bu ikinci cevher de, birinci cevhere yakınlığı nispetinde gerçektir. Platon'un anlayışıyla Aristoteles'teki birinci cevher, ikinci cevherden pay alır; bu pay varlıksal bir paydır ve önermede varlık bağlacıyla (copula) gösterilir.

Kategoriler'de cins ve türden bahsederken, ikinci cevher deyimini kullanan Aristoteles, bu kavramlar arasındaki ilişkiyi şu şekilde dile getirir. “hiçbir yükleme birinci cevherden gelmez, ikinci cevherler birinci cevherlerin yüklemi durumundadır. İkinci cevherlerden tür, bireye; cins de hem türe hem de bireye yüklenmiştir (Aristoteles, 1928b: 3a 35). Dolayısıyla filozof bir konuya yüklenip, yüklenmemesine göre cevherleri sınıflandırmaktadır.

Bunlardan ilki, somut birinci cevherler, öbürü soyut ikinci cevherler yani tümellerdir. Konuda bulunmayan fakat yüklenen bu tümellerin, arzî yüklemelerden farkı, onların, konusunun mâhiyetini ifâde etmeleridir. Arâzlara gelince onlar da, cevherlerde olduğu gibi, aynı zamanda bir konuya yüklenmesi yahut yüklenmemesi bakımından iki sınıf hâlinde incelenmişlerdir. Konuya yüklenmeyenler, somut şahsî arâzlar; öbürü ise soyut tümel arâzlardır (Türker, 2002: 144).

Konu ve yüklem ilişkisinden hareketle yaptığı sınıflandırmada tümel arâz ile ikinci cevherler olarak belirlediği tümellerin konumu böylelikle belirleyen filozof, şartlı ve zorunlu yargı ayrımını temellendirmiştir. “Yüklemi tümel arâz olan yargılar şartlı, tümel cevher olanlarsa zorunludur” (Türker, 2002: 145). Aristoteles'in bilgi sorununda, kesin bilgiye varmak için zorunluluğun tesis edilmesi önemlidir. Çünkü;

Hepimiz bildiğimiz şeyin olduğundan başka şekilde olmasının olası olmadığını kabul ederiz. Olduğundan başka türlü olabilecek şeyler, bizim gözlemlerimiz dışında oluştuğu zaman, oldukları ya da olmadıkları söylenemez. Demek ki, bilimsel bilgi nesnesi zorunludur (Aristoteles, 2007: 117).

Filozofun zorunluluğu bu şekilde, tümellerle biçimleştirmesinin nedeni, bilginin tümellerle elde edileceğine inanmasındandır. Yüklemeden bilgiye dek uzayan süreçte, doğru olanın nasıl elde edileceği, yalnızca tümellerle belirlenemez. Bunun için filozofun tümeller öğretisinin yanında, kategoriler hakkındaki görüşlerini de incelemek gerekir.

2.4.Kategoriler

Aristoteles'e göre, varlığın çeşitli anlamları vardır; bir anlamda o, bir şeyin olduğu şeyi veya cevheri, bir başka anlamda bir niteliği, bir niceliği veya bu tarz diğer yüklemelerden birini ifade eder. Varlığın çeşitli anlamlarını irdeleyen filozof, varlık türleri ile kategoriler arasında şöyle bir bakışım kurar.

Özü gereği varlığın türleri, kategori türleriyle gösterilir. Çünkü varlığın anlamları, bu kategorilerle aynı sayıdadır. Kategorilerin bazıları cevheri, bazıları niteliği, bazıları niceliği, bazıları etkiliği veya ediliği, bazıları mekân, bazıları zamanı ifade ettiği için, onların her birine varlığın anlamlarından biri tekabül eder (Aristoteles, 1928: 1017a 20 - 30).

Bu anlamda kategoriler, varlığın gerçek belirlenimlerini açıklayan temel yüklem şekilleridir. Kavramlar, “doğru konuya ve doğru şekilde yüklemlemedikçe, yargı, gerçekliği yansıtmaz. İşte Aristoteles'in sözünü ettiği, kavramların zihindeki biçimsel düzen, kategorilerle tümellerdir” (Türker, 2002: 143). Bu yönüyle kategoriler kavramların düzenli bir sıralanışını, bir sınıflandırmasını oluşturur. Ancak filozof kategorileri yalnızca kavram kalıpları olarak görmez, ona göre, kategoriler aynı zamanda varlık kiplerini de temsil ederler. Varlığın kategorilerin sayısınca anlamı olduğunu söyleyen Aristoteles, asıl anlamda varlığı da, birinci dereceden cevher olarak görür. Bilimler de hareketli ve hareketsiz olması bakımından incelediği cevhere-varlığa bağlı olarak sınıflanırlar. O halde, kategorilerin mantıksal olduğu kadar, ontolojik yanları da vardır. Filozofun somut nesnelere hareketle, mantıksal sınıflara doğru izlediği yolu Duralı şu şekilde özetler;

'Düşünceler âlemi' ile 'olaylar dünyası' arasında Aristoteles ne mantıkça ne de varlıkça uçurum görür. Ona göre, birbirlerinden kopuk tek tek vakialardan hareketle kurulan bağıntularla git gide genişleyen sınıflara erişilir. Hareket noktası somutken, gittikçe genişleyen sınıflar, az yahut çok soyutturlar. Sağlam mantık bağıntularıyla vucuda getirilmiş ve genelgeçerlik kazanmış sınıf, Aristoteles'in terim dağarında kategoridir. Ancak kategoriler bağlamında bilimsel anlamda bilgi üretebiliriz. Bunun için de herhangi 'öte kaynağ'a değil, zihin yahut anlamagücü (noesis) ile doğal dünyanın (fûsis) imtizâcına ihtiyacımız vardır.

KATEGORİ, 'düşünceler âlemi'miz ile ona konu olan 'doğal dünya vakia'ları arasında zihnimizin kurduğu köprüdür (Duralı, 2011: 39 - 40).

Bu çerçeveden bakıldığında filozof varlık, düşünce ve bilgi arasında bağ kurarak, kategorilerin ontolojik olduğu kadar, metafiziksel ve mantıksal karaktere sahip olduğunu göstermeyi amaçlıyor.

Kategoriler, herhangi bir gerçeklik ile onun zihindeki yahut sözdeki tasvirinin, hangi genel sınıflardan oluştuğunu belirlemeğe ve böylelikle düşünen birinin, düşüncesinin ne anlama geldiğini açıklamaya yarayan kiplerdir. Böylece insan, bir düşüncesindeki kavramların, kendi zihnindeki hangi kiplere tekâbüle ettiğini belirlemek sûretiyle, tam olarak neyi düşündüğünün farkına varır. Bunun sonucunda, zihnimizdeki kipler ile doğal vâkıaları arasında imtizâc meydana gelir. Bu durumun, düşüncenin ifâdesi olan söz için de geçerli olduğu dikkate alınınca, kategorilerin, önce varlıkla düşünce, sonra düşünceyle ifâde ve düşünceyle bilgi arasında birbirine tekâbüle eden sınıfları teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, kategoriler, doğru yükleme biçiminin nasıl olması gerektiğini tayin eden kuralların değil, düşünce olayının sergilenişi mâhiyetindedir. Yanî on sınıftan oluşan kategoriler listesi, "nasıl doğru düşünürüz" sorusunun değil, "nasıl düşünürüz" sorusunun cevâbını verir. Doğru yanlış olsun, zihnin bütün düşünme imkânlarıyla varlığın bütün biçimleri, yalnızca kategoriler çerçevesinde ifâde edilebilir (Türker, 2002:150).

Kategoriler ve Topikler'de kategorilerin sayısı on olarak verilir: cevher, nicelik, nitelik, görelilik, mekân, zaman, konum, mülkiyet, etki, edilgi (Aristoteles, 1928: 1b – 25; Aristoteles, 1952: 18). Kategoriler listesini bu şekilde belirleyen filozof "cevheri asıl, diğer dokuz kategoriyi de tâlî anlamda varlıkla nitelediğinden, cevher zâtî, diğerleri ârizîdir" (Türker, 2002:149). O halde, kategorilerin onlu bölümlenmesi filozof tarafından nihaî bir bölümlenme olarak görülmez. Aristoteles'in kategorilere ilişkin nihaî sınıflaması, taşıyan kategori olan cevher ile cevher tarafından taşınan diğer dokuz kategori olmak üzere ikili bir sınıflamaya dayanır. Kategoriler öğretisinde filozofun ikili sınıflamayı tercih etmesindeki neden, bu sınıflama biçiminin düşünce zemininde işgörürlüğüdür. Türker'in deyişiyle; "Metafizik bakımdan ele alındığında ikili ve üçlü tasnifler arasında belirgin bir fark göze çarpar. İkili tasnifi daha güçlü kılan sebep, onun saf akli oluşudur" (Türker, 2012: 118). Bu çerçeveden bakıldığında, Aristoteles'in kategoriler sınıflaması ikili bir yapıda olup, yüklemelerin bir sınıflandırılışı

niteliğindedir. Nitekim “Aristoteles kategorileri yüklemelerin bir sınıflandırışı olarak, olgusallaşması içindeki varlığı düşünmemizin yolları olarak gördü” (Copleston, 1997: 18 - 19). Kategoriler sayesinde düşünce ile bilgi arasında birbirine tekâbül eden sınıfların oluştuğunu söyleyen Aristoteles, böylece düşünce olayının sergilenişini göstererek, “*nasıl düşünüyoruz*” sorusunun cevâbına ulaşır. Ancak filozof için nihai amaç, ‘*nasıl düşünüyoruz*’ sorusunun cevabı değil, doğru bilgiye ulaşmaktır. Gelişigüzel düşünmek suretiyle doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını farkında olan filozof, bu sebeple, ‘*nasıl düşünüyoruz*’ün ardından, ‘*nasıl doğru düşünüyoruz*’ü araştırma konusu yapar. Çünkü düşünce doğru olmadığında tecrübe yahut algılama kendi başına bilgi yerine geçmez. Bu sebeple düşünceye düşen görev, doğru çalışmaktır.

Mantık, doğru düşünmenin temel ilkesi olarak önce ‘tanım’ı ortaya koymalıdır ki, bununla kavramın yüzeysel nitelikleri üzerinde durma tehlikesini bertaraf ederek, onu en yakın cinsi içerisinde bulunan diğerlerinden ayıracak özüne ait gerçek nitelikleriyle belirleyebilsin. Nitekim eşyanın bilgisine ancak bu yolla erişilebilir (Bingöl, 1993: 14). Bir kavramın tanımı, bölme ve bölmenin özel şekli olan sınıflandırması ile aynı zihin işlemini gerektirdiği için (Emiroğlu, 1999: 90), ‘tanım ve bölme ilişkisi’ incelenecektir.

2.5.Tanım ve bölme ilişkisi

Aristoteles’te tanım birçok anlama geldiği gibi, tanımı ifade eden birçok terim kullanır. “Genel olarak *horismos*, *horos* ve *logos* tanım olarak çevrilen kelimeler olsa da tanım bazen nelik (to ti estin), bazen cins, bazen tür, bazen ayırım olarak belirir” (Kayar, 2011: 85). Kimi zaman ise “biçim, mâhiyet, oran, kelimenin manâsı anlamlarında kullanılmıştır” (Türker, 2002: 122). Aristoteles *Metafizik*, *Topikler* ve *İkinci Çözümlemeler*’ de tanımı farklı farklı anlamlarda kullanır. Dolayısıyla filozofun ‘tanım’a dair görüşleri, başlı başına bir araştırma konusu olabilecek kadar geniştir. Bu yüzden araştırmamızı, tanımın sınıflandırma ve bölmeyle olan ilişkisi çerçevesinde sınırlayacağız.

Aristoteles’e göre tanım, en genel ifadesiyle, bir şeyin ne olduğunu açıklayan sözdür (Aristoteles, 2011b: 60). Bir şeyin ne olduğunu bilmek ise; ancak doğru bir sınıflama ile mümkündür. Çünkü aklın araştırılan bilgiye ulaşabilmesi için zihindeki

anlamaların belli bir şekle ve kurala göre tertip edilmesi gerekir, tertipsiz olarak bilinenden bilinmeyene zihnin intikali mümkün değildir. Zira düzenlenmemiş bir maddeden rastgele ev olmadığı gibi, dağınık bir malumat yığından da bilgi olmaz (Bingöl, 1993: 16 - 17). Nitekim “Aristoteles için bilmek, her şeyden önce, objelerin analizine dayanan doğru bir sınıflamadır” (Aster, 1994: 87). Objelerin analizine dayanan sınıflamada tanımın işlevini Emiroğlu şu şekilde dile getirir; “Tanım, objeyi aynı cinsten olan şeylerle bir araya getiren ve onu farklı olduğu şeylerden de ayıran ifadedir” (Emiroğlu, 1999: 90). Öyleyse bir şeyin tanımına cins ve ayırım vasıtasıyla erişilir. Tanım-cins-ayırım ve işlem bağıntısını Aster şu biçimde açıklar:

İçlem, kavrama giren objelere bağlanması gereken –dolayısıyla da, kavramın tanımı olan – birbirinden bağımsız özelliklerden meydana gelir. Eski bir teoriye göre bir kavramın kaplaması ile işlemi arasında belirli bir oran vardır: Kavramın kaplaması ne kadar büyük olursa işlemi o kadar büyük olur ve tersi. Bunun nedeni kolayca anlaşılabilir. Dörtgen, paralelkenar ve kare kavramlarını ele alalım. Dörtgen kavramı, bunların kaplamca en büyüğü ve en genel olanıdır: bütün paralelkenar ve kareler birer dörtgendir, ama tersine değil, <Paralelkenar> kavramı <kare> kavramına oranla kaplamca daha büyüktür. Buna karşılık dörtgen kavramını tanımlarken, onun dört açısı ya da dört doğru çizgi ile sınırlanmış bir şekil diye belirlenmesi yetiştir. Paralelkenarın tanımında bu belirlemeye başka bir şey daha eklenmelidir: dört kenarın paralel olmaları gerektiği. Karede ise başka bir şey daha eklenecektir: dört paralelkenarın dik açıları meydana getirecek bir biçimde birleşmeleri gerektiği. Öyleyse kavram daraldıkça işlemin belirlenmesi daha çok öğeyi kapsıyor. Şimdi turalım ki, her kavram için, kendisine en yakın olan daha üst, yani bu kavrama en yakın olan daha genel, kaplamca daha geniş çok belirli bir kavram bulunabilir ve her kavram kendisine en yakın olan daha az genel çok belirli miktarda altkavrama bölünebilir, öyle ki en aşağı kavramlara, genellik derecesi bakımından en altta olan kavramlara, yani altlarında yalnız bireylerin bulunduğu kavramlara ulaşılabilir. Bu durumda, her kavramı en yakını olan kavramlarla, en yakını olan cinsle tanımlayabiliriz ve bu kavramı aynı türden olan, yani aynı en yakın üst kavramın altına giren kavramlardan ayıran özel ayrımı gösterebiliriz. Bu Aristoteles’in her kavram için istediği ve olanaklı saydığı normal tanımdır – yakın cins (genus proximum) ve özel ayırım (differentia specifica) ile yapılan tanım- Örneğin zoologa göre, <arслан> kavramı için yakın sınıf kavramı <kedi> kavramıdır. <Arслан> kavramını tanımlayabilmek için, arslanı öteki kedilerden- kaplıandan, sırtlıandan vb. – ayıran özel ayrımları göstermek gerektir. Kedi kavramının üstüne <yırtıcı hayvan> kavramını koyarız ve kedileri, başka bir yırtıcı hayvandan- köpekten, ayıdan vb. .. – ayıran özel ayrımları belirleriz vb. .. Böylece, bir yandan <hayvan> ya da <genellikle canlı varlık> kavramına, öbür yandan da, buldukları mekân ve zamandaki yerlerine göre birbirinden ayrılan tek tek, bireysel arslanlara kadar varırız (Aster, 1994: 86 - 87).

Görüldüğü üzere, “Bir şey tanımlanırken, kendisiyle ilgili kategoriye veya üst cinsle havale edilmekte ve onun yardımıyla da söz konusu şeyin en temel nitelikleri bilinmiş olmaktadır” (Emiroğlu, 1999: 84). Bir şeyin tanımına ulaşmak içinse, tanımın tamamlayıcısı durumunda olan bölmeden faydalanırız. Aristoteles’e göre bir kimse genel bir konuda çalışırken, cinsi tür açısından ilk bölünmezler bölme, sonrasında

tanımlarını elde etmeye çalışmalıdır. Çünkü bölme, zati doğaya ait herhangi bir unsuru ihmal etmekten kaçınmanın mümkün olan yegane yoludur (Aristoteles, 2011b: 69). Tanımı bölmelerle temellendirmeye çalışan filozofa göre, şu üç noktadan birinin gözden kaçırılması tanımı hatalı yapar: “nelikte içerilen yüklenenlerin ele alınması, bunların ilk veya ikinci gelmeleri açısından dizilmeleri, bunların tümünün ele alınması” (Aristoteles, 2011b: 70). Öyleyse bir şeyin ne olduğunu bilmek, bir kavramı açık olarak tanımak, eksiksiz bir bölme işlemini gerektirir. Aristoteles’in her kavramı belirli bir biçimde birbirine karşı olan iki alt kavrama böylecek biçimde sınıflaması, hiçbir üyesi dışarıda bırakılmamış iki çelişik sınıf üretme çabasının sonucudur. “İkiye bölme, kaçınılmaz olarak biri daha belirli, öbürü daha belirsiz iki parçadan oluşan tamamlanmış bir çelişik evren öngörür” (Türker, 2012: 118). Bu çerçeveden bakıldığında Aristoteles’te kavramların sınıflaması ikili bir bölümlenmeye (dichotomy) dayanmaktadır. Nitekim;

Bütün bilimsel tasnifler, ilk başta olumlu – olumsuz önermeler karşılığında dayanan saf ikili bir bölümlenmeyle başlar. Genel hatlarıyla tecrübe edilen doğa, elbette böyle bir tasnife cevap verecektir; ancak nesnelere ilgili tecrübeler arttıkça, başka bir deyişle araştırılan bilgide istenilen vasıflar çoğaldıkça, bir bakıma sınıflar arasındaki ilişkiyi bozan, bir başka bakımda çelişik parçaları daha üst sınıfta birleştiren yeni bağıntıların tasnifi kaçınılmaz hale gelir. Bu yüzden çeşitli alanların uzmanlarına göre dialektik bir kesinlik gösteren ya / ya da yapılı ikili tasnifler (binary classifications), ‘genel-geçerlikten yoksundur’ (Türker, 2012: 118 - 119).

Aristoteles’in kendisi de bölmenin genel-geçerlikten yoksun olduğunun farkındadır. Bu yüzden ki, bölmeyi, ispata ulaşılamayacak zayıf bir kıyas olarak nitelemekte ve bu yönteminin her araştırmaya uymayacağını belirtmektedir (Aristoteles, 1998: 115). İkili bölümlenmenin her araştırmaya uymaması, özellikle de doğa bilimlerinde kullanışsız olması, onun saf akli oluşundan kaynaklanır.

Araştırmamızın bu aşamasına kadar ele aldığımız; kavramlar, tümeller, kategoriler, tanım ve bölme konuları aslında önermelere ve akıl yürütmelere bir ön hazırlık mahiyetindeydi. Çünkü filozofun nihâî amacı, en mükemmel akılyürütme biçimi olan kıyâsa varmaktır. Bir ispat çeşidi olan kıyâs önermelerden meydana geldiği için öncelikle önermelerin yapısı incelenecektir.

2.6.Önermelerin yapısı

Aristoteles önermeyi şöyle tanımlar: “Bir şey hakkında bir şey tasdik veya inkâr eden sözdür” (Aristoteles, 1950: 3). Nitekim her önerme, doğru ya da yanlış bir iddia veya yargı bildirir. “İddia ve yargı bildiren tümce türü gramerde haber tümcesi (“masa dikdörtgendir”) olarak anılır ki, mantıkta bu tümce türüne karşılık olan şey önermedir” (Özlem, 1991: 110). Burada dikkat edilmesi gereken husus; her önermenin bir tümce olmasına karşılık, her tümcenin bir önerme ifade etmeyeceğidir. Nitekim emir, dilek, soru ve ünlem tümceleri yargı bildirmedeği gibi, onları doğru-yanlış olarak da nitelenecek mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür tümceler önerme olma özelliği taşımazlar.

Aristoteles’in önermeye ilişkin yukarıdaki tanımı, önerme ile kategoriler arasında yakın bir bağ kurduğunu gösterir. Filozofun önermede konu adını verdiği kavram, kategorilerde cevhere tekabül ederken, yüklem adını verdiği kavram cevherin vasıfları konumunda olan diğer dokuz kategoriye tekabül eder. Böylelikle kendi içerisinde ikiye ayrılan kategorilerden cevher, diğer dokuz kategoriye taşırken, önerme içerisinde cevhere karşılık gelen konu da yüklem taşıyıcısı durumundadır. Kategorilerden hareketle konu ile yüklem arasında böyle bir taşıma ilişkisi iddia edildiğinde cevher ve cevherin vasfı konumunda olan dokuz kategori önerme içerisinde birleştirilmiş ve sınıflandırılmış olur.

2.6.1. Önermelerin Özellikleri

“Bir cümlenin[tümce] bir önerme sayılabilmesi için, bir konu/özne, yüklem/sıfat ve bu iki terimi birbirine bağlayan bir bağlaçtan meydana gelmiş olması gerekir” (Emiroğlu, 2004: 102). Bu bilgiler ışığında tümce ile önerme arasındaki ilişkiyi örnekleyecek olursak:

Savaşlar olmasın çocuklar ölmesin	= Dilek tümcesi	}	≠ Önerme
Kiminle konuşuyorsun?	= Soru tümcesi		
Sessiz olun!	= Emir tümce		
<u>Dünya</u> - <u>yuvarlak</u> - <u>tır</u>	= Tümce	}	= Önerme
Konu/özne yüklem/sıfat bağ			

Görüldüğü üzere yukarıdaki dört tümceden yalnızca sonuncusu önerme olarak nitelendirildi. Çünkü ilk üç tümcede özne ve yüklemi birbirine bağlayan bir bağlaç yoktur. Bağlaç konu ile yüklem arasında içerme yoluyla bir bağ kurmaktadır. Örneğin “Hiçbir kitap kalem değildir.” önermesindeki “değildir” bağlacı kitap sınıfı ile kalem sınıfı arasında herhangi bir ortak bağı bulunmadığını ifade etmektedir. “Ağaç canlıdır.” önermesindeki “-dır” bağlacı ise, ağacın canlılar sınıfının bir üyesi olduğunu belirtmektedir. Birinci önermede konu yüklem dışındadır, ikinci önermede ise konu yüklem içindedir. Aristoteles mantığında da konu-yüklem ilişkisi bir içerme-dışlama ilişkisidir. Mantık diliyle ifade edecek olursak; “S (konu) P (yüklem)’dir.” önermesi S P’nin içindedir; “ S P değildir.” önermesi de S P’nin dışındadır manasına gelir. Dolayısıyla önerme, konunun yüklem içinde sınıflandırılması demektir. Bu sınıflandırma doğaya uygunsuzsa önerme doğru, uygun değilse önerme yanlış demektir.

2.6.1.1.Önermelerin doğruluk değeri

Doğruluk değerine sahip olmayan bir tümcenin önerme olamayacağını söyleyen Aristoteles, bu düşüncesini *Önerme*’de şu şekilde dile getirmektedir; “İsimler ve fiiller[filler], kendilerine hiçbir şey eklenmezse, ne birleştirmesi ne de ayırması olmıyan[olmayan] kavrama benzerler; *insan* ve *ak* gibi. Çünkü bunlar henüz ne doğru ne de yanlıştır” (Aristoteles, 1947: 3 - 4). Demek ki önerme, doğruluk değerine sahip olan bir yapıdadır. Örneğin; “elma bir meyvedir” gibi bir önerme ‘doğru’, “elma bir sebzedir” gibi bir önerme ise ‘yanlış’ değer alır. “Verilen bir önermenin doğruluk değerini (doğru mu, yanlış mı olduğunu) bilemeyebiliriz; ancak her önerme ya doğrudur, ya da yanlıştır” (Yıldırım, 1999: 35). Söz konusu bu durum, önermenin bildirdiği nesneye, uygunluğu veya uygunsuzluğuyla ilgilidir.

Doğruluk ile yanlışlığın metafizik temellerinden biçimsel düşünmeye doğru bir sistem kurmayı amaçlayan filozof “metafizik anlamdaki doğruluğu, varlıkla temellendirmiştir” (Türker, 2002: 73). Doğruluk değeri metafiziksel olan önermeler, karşılık geldikleri varlıkları ifade ederler. Yani ileri sürülen bir şeyin var olup olmaması, o önermenin doğruluk değerini belirler. Aristoteles önerme, doğruluk değeri ve varlık arasındaki bağıntıyı şu şekilde kurar;

varlık ve “dır”, bir önermenin doğru olduğu, var olmama onun doğru olmadığı anlamına gelir. Bu hem tasdik, hem de inkâr için söz konusudur. Örneğin “Sokrates, müzisyendir” önermesi, bunun doğru olduğu anlamına gelir. “Sokrates, beyaz – değildir” de bunun doğru olduğu anlamına gelir. “Karenin köşegeni, kenarı ile ölçülebilir değildir” önermesi ise onun öyle olduğunu söylemenin yanlış olduğu anlamına gelir (Aristoteles, 1996: 253).

Aristoteles felsefesinde doğruluk kavramı bir başka anlama daha gelmektedir; tutarlılık anlamında doğruluk. Filozofa göre tutarlılık, yani mantikî anlamda doğruluk yüklemine konuya zorunlu olarak ait olup olmamasıyla ilgilidir (Türker, 2002: 73). Bu yapıdaki önermede iddia edilen şey deney ve gözleme başvurmada, mantıksal olarak önermenin formundan derhal çıkarılabilir. Bu gruptaki bir önermenin doğruluğu da, yanlışlığı da zorunludur. Aristoteles *Metafizik*’teki şu cümlelerle doğruluk ve yanlışlığı temellendirmeye çalışır.

Özellikle doğru ve yanlışın ne anlama geldiğini belirleyerek bir tanımdan hareketle tartışmaya girişmemiz mümkün olur. Şimdi eğer tasdik edilmesi doğru olan şey, inkâr edilmesi yanlış olan şeyden başka bir şey değilse, her şeyin yanlış olması imkânsızdır. Çünkü çelişkinin iki parçasından birinin doğru olması zorunludur. Yine eğer her şeyin ya tasdiki, ya inkârı zorunlu ise her iki önermenin yanlış olması imkânsızdır. Çünkü çelişkinin iki parçasından sadece biri yanlıştır (Aristoteles, 1996: 232).

Bir yargının doğruluk değerini bu şekilde temellendirmeye çalışan Aristoteles’e göre, bu doğruluk değeri ile yüklemine konu hakkındaki iddiâsının, zaman ile mekânda geçerli olup olmadığını belirten; zorunlu, mümkün ve muhâl kavramlarının eklenmesiyle oluşturulan kipli yargılardır (Türker, 2002: 176). Filozof buradan hareketle önermeleri kiplik yönünden, yani zorunlu, mümkün ve muhâl olup olmamaları bakımından sınıflandırmıştır. Bu üç kavram arasındaki bağıntıyı *Metafizik*’te şu biçimde ele alır.

İmkânsız [muhal], karşıtı zorunlu olarak doğru olan şeydir. Örneğin karenin köşegeninin, kenarı ile ölçülebilir olması imkânsızdır. Çünkü böyle bir önerme yanlıştır ve onun karşıtı, yani karenin köşegeninin, kenarı ile ölçülemez olması sadece doğru olmakla kalmaz, aynı zamanda zorunludur. O halde onun ölçülebilir olması, sadece yanlış değildir, aynı zamanda zorunlu olarak yanlıştır. İmkânsızın karşıtı, yani mümkün, karşıtı zorunlu olarak yanlış olmayan şeydir (Aristoteles, 1996: 264).

Aristoteles'in bu üç kavramı sınıflandırarak analiz etmesinin nedeni, kıyâs öğretisini sağlam bir zemine oturtmak istemesidir. Nitekim filozofa göre, ancak zorunlu bir öncülden hareket edildiğinde, 'zorunlu sonuçlu bir kıyâsa ulaşmak mümkündür. Aristoteles'in kendi cümleleriyle söyleyecek olursak;

Bazen öncüllerden biri zorunlu olduğunda zorunlu sonuçlu bir tasım[kıyâs] oluşur, bununla birlikte herhangi biri gelişigüzel zorunlu olduğunda değil, büyük uç zorunlu olduğunda; söz gelişi 'A' B' da zorunlu olarak bulunan veya bulunmayan olarak, 'B' ise yalnızca Γ 'da bulunan olarak alındıysa: Öncüller böylece alındığında A zorunlu olarak her Γ ' da bulunacak veya bulunmayacak. Madem A zorunlu olarak her B' da bulunuyor veya bulunmuyor, Γ ise B' lardan kimidir, açık ki bu durumlardan biri Γ için zorunlu olarak geçerli olacak. AB öncülü zorunlu olmayıp B Γ zorunluysa, sonuç zorunlu olmayacak. Zorunlu olursa, birinci ve üçüncü konular sayesinde A kimi B' da zorunlu olarak bulunabilecek (Aristoteles, 1998: 37).

Bu çerçeveden bakıldığında, Aristoteles'e göre aklın doğruyu ararken hareket etmesi gereken nokta, zorunlu olanlardır. Nitekim filozof göre, "bilgi nesnesi olan bir şeyin başkaca olması olanaksız" (Aristoteles, 2005: 10) olduğu için, ancak zorunlu, değişmez olanlardan hareket edildiğinde geçerli bir iddiâda bulunulabilir. "İddiâsını ispatlamak için, pratik delillerden hareket eden filozofa göre, insanların en kesin yargılara sâhip olduğu hususlar, pratiğe ilişkindir. Buradan kalkılarak, teorik düşünce için de geçerli olabilecek bazı ilkelere ulaşılabilir" (Türker, 2002: 75). Doğruluk ile yanlışlığın, evrensel bir algılama süreciyle başladığını kabul eden filozofa göre, zihne bilgiyi üretebilecek olan ham materyali sağlayan, duyulara dayalı algılardır.

2.6.1.2.Önermelerin Manalı olması

Önerme sözcüklerin rastgele yan yana dizilmesiyle oluşturulmaz (Çüçen, 2012: 94). Çünkü sözcüklerin rastgele bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir cümle herhangi bir mana taşımaz. Örneğin; "Antik Aristoteles filozof yunan yazdı" gibi bir ifade hiçbir mana taşımaz. Dolayısıyla manalı olmak, yani sentaks kurallarına uygun şekilde kurulmuş bir tümce olmak, önerme olmanın zorunlu koşuludur. Ancak manalı bir önerme her zaman doğru olmak zorunda değildir, doğru da olabilir yanlış da. Örneğin;

“Bütün fiiller iki ayaklıdır.” önermesi manalıdır fakat doğru değildir. Önermenin manalı olması doğruluk veya yanlışlığından bağımsız olarak, o önermenin sözdizimi kurallarına uygun olmasıyla ilgilidir.

Bu bilgiler ışığında önermelerin yapısı özetlenecek olursa;

- Her önerme doğru ya da yanlış bir değere sahiptir. (doğruluk değeri)
- Her önerme konu/özne + sıfat/yüklem + bağlaçtan oluşur.
- Her önerme bir yargı bildirir.
- Her önermenin bilgi verme görevi vardır.
- Her önerme manalı tümcelerden meydana gelir.

2.6.2. Önerme çeşitleri

Önermeler; yargıların niteliği, niceliği ve kiplikleri bakımından sınıflanırlar.

2.6.2.1.Yargıların niteliği bakımından önermeler

Yargının niteliği bakımından önermeler; olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılırlar. Önermelerin nitelik yönünden olumlu veya olumsuz olması demek, önermede bir şeyin tasdik veya inkâr edilmesiyle ilgilidir. Başka bir deyişle, bir konuda bir yüklem varlık veya yokluğunu ifade eder (Aristoteles, 1947: 8). Örneğin, ‘Ahmet esmerdir’ önermesinde yüklenilen ‘esmer’ sıfatı, ‘dir’ bağlacıyla Ahmet’e bağlanmış, böylelikle esmerlik özelliği Ahmet’in bir niteliği olarak belirlenmiştir. ‘Ahmet esmer değildir’ önermesinde ise, ‘esmer’ sıfatı, ‘değildir’ bağlacıyla Ahmet’ten ayrılmıştır. Görüldüğü üzere, *tasdik* bir şeyin başka bir şeyle bağlanmasının, *inkâr* da bir şeyin başka bir şeyden ayrılmasının ifadesidir (Aristoteles, 1947: 8 - 9).

2.6.2.2.Yargıların niceliği bakımından önermeler

Yargının niceliği bakımından önermeler; yalın ve bileşik olmak üzere ikiye ayrılırlar. Böyle bir ayrımı, önermeyi oluşturan konu ile yüklemi birbirine bağlayan bağın durumu ve dolayısıyla önermede bulunan yargının sayısı belirler (Emiroğlu, 1999: 123). Bir önermede bir konu ve bir yüklem varsa yalın; birden fazla konu veya yüklem varsa bileşik önerme olarak adlandırılmıştır (Öner, 1974: 43). Ancak yalın önermeler bazı durumlarda karmaşık yapıda bulunabilir, konu ve yüklem ya da her

ikisine birden bazı açıklayıcı bilgiler eklenerek, zenginleştirilebilir. Söz konusu bu zenginleştirme işlemi sonunda bu önermeler, bileşik önermelere dönüşmezler. Çünkü her ne kadar karmaşık da olsa, mevzubahis olan tek konu ve tek yüklemde meydana geldiğidir (Öner, 1974:). Karmaşıklık bazen konuda, bazen de yüklemde olabilir. Örneğin; “Moleküller Biyoloji alanında öğrenim gören Oğuz çalışkandır.” önermesinde asıl konu/özne; ‘Oğuz’, asıl önermeyse; “Oğuz çalışkandır.” Fakat bu önermede konu, “Moleküller Biyoloji alanında öğrenim gören” cümlesi ile karmaşık hale getirilmiştir.

Bu karmaşıklık bazen konuda değil yüklemde de olabilir. Örneğin; “Oğuz kış olimpiyat oyunlarında madalya alan bir sporcudur.” önermesinde asıl yüklem; ‘sporcudur’, asıl önermeyse; “Oğuz bir sporcudur.” Fakat bu önermede yüklem, “olimpiyat oyunlarında madalya alan” cümlesi ile karmaşık hale getirilmiştir.

Bu karmaşıklık kimi zaman konuda, kimi zaman yüklemde olabileceği gibi, her ikisinde birden bulunduğu durumlar da mevcuttur. Örneğin; “Moleküller Biyoloji alanında öğrenim gören Oğuz, kış olimpiyat oyunlarında madalya alan bir sporcudur.” önermesinde asıl konu/özne; ‘Oğuz’, asıl yüklem; ‘sporcudur’. Bu önermenin yalın biçimi; “Oğuz bir sporcudur” iken; hem konu, hem de yüklem yan cümlecik olarak karmaşık bir önerme yapısına bürünmektedir (Öner, 1974: 52). Bu tarz önermeler karmaşık yapılarından dolayı, bileşik önermelerle karıştırılabilir. Bunları birbirinden ayırt etmek için, bu önermelerin bildirdiği yargıların sayılarına bakmak gerekir. Tek bir yargı bildiriyorsa; karmaşık, birden çok yargı bildiriyorsa bileşik önerme olarak adlandırılır.

Önermeler konusunun niceliği bakımından; tümel ve tikel olarak sınıflandırılır. Tümel bir önermeye konu olan terim bir sınıfın tüm fertlerini kapsar. Burada asıl olan konunun tek veya çok nesneye işaret etmesi değil, konunun bütün olarak alınmasıdır. Tikellik ise konunun bir kısmını kapsar yani yüklem konunun bir kısmı için söylenmiştir. Bir önermenin nicelik bakımından tümel yahut tikel oluşu, konunun/öznenin tek ya da çok sayıda olması ile ilişkili değildir. Bir önermeyi nicelik bakımından sınıflandırırken, konunun bütünü mü yoksa belli bir kısmını mı kapsadığına bakılır. Eğer bütününe kapsıyorsa tümel, bir kısmını kapsıyorsa tikel önerme olarak adlandırılır.

2.6.2.3.Yargıların kiplikleri bakımından önermeler

“Önermelerin karşılık geldikleri varlıkları ifade etme şekli bakımından ayrılmasına önermeleri kipliğine göre ayırma denir” (Çüçen, 2012: 101). Bu önerme tarzı, “bir yargının doğruluk değeri ile yüklemın konu hakkındaki iddiâsının, her zaman ile mekânda geçerli olup olmadığını belirtirler” (Türker, 2002: 176). Dolayısıyla önermenin kiplik yönünden incelenmesi, bir önermenin gösterdiği şeyin zorunlu, mümkün veya muhâl olup olmama durumunun araştırılmasıyla ilgilidir. Aristoteles’e göre bu kavramlardan *zorunlu*, her zaman varolana, dolayısıyla daima doğru olana; *mümkün*, zamana ve mekâna göre varolabilen veya varolamayan, dolayısıyla hem doğru hem de yanlış olabilene; *muhâl ise*, hiçbir zaman varolmayana, dolayısıyla her zaman zorunlu olarak yanlış olana işaret eder (Aristoteles, 1998: 35). Görüldüğü üzere filozof önermeleri kiplik yönünden zorunlu, mümkün ve muhâl olup olmamaları bakımından sınıflandırmıştır. Aristoteles’in bu üç kavramı sınıflandırarak analiz etmesinin nedeniyse, kıyâs öğretisini sağlam bir zemine oturtmak istemesidir. Nitekim filozofa göre, ancak zorunlu bir öncülden hareket edildiğinde, zorunlu sonuçlu bir kıyâsa ulaşmak mümkündür.

Aristoteles kıyâs teorisinde öncelikle zorunluluğu tesis etmek ister. Çünkü ona göre, bilgi nesnesi olan bir şeyin başkaca olması olanaksızdır (Aristoteles, 2005: 10). Zorunlu, değişmez olanlardan hareket edildiği takdirde geçerli bir iddiâda ortaya konabilir. “İddiâsını ispatlamak için, pratik delillerden hareket eden filozofa göre, insanların en kesin yargılara sâhip olduğu hususlar, pratiğe ilişkindir. Buradan kalkılarak, teorik düşünce için de geçerli olabilecek bazı ilkelere ulaşılabilir” (Türker, 2002: 75). Aristoteles hem pratik, hem de teorik düşünce için geçerli olabilecek bu yasaları/ilkelere; özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı olarak belirler. Filozof varlık ile düşünceyi özdeş saydığı için, bu yasaları aynı zamanda varlığın yasaları olarak da görür. Bu sebeple araştırmamıza, düşünce yasalarının analizi ve bu yasaların varlıkla olan ilişkisiyle devam edeceğiz.

2.7. Düşünme Yasaları ve Ontolojik Uygulaması

“Tutarlı önermeleri ortaya çıkaran düşünme sürecinin bağlı bulunduğu ilkeler, hangi bilim yahut sanat söz konusu olursa olsun, bütün düşüncelerin tutarlılık yasalarıdır” (Türker, 2012: 136). Herhangi bir bilim veya sanat üzerine gerçekleştirilecek bir akıl yürütmeye başlamadan önce bu sürecin kendisine göre işletileceği ilkelerin belirlenmesi gerekir. Düşünme sürecini yöneterek tutarlı sonuçlar elde etmeyi sağlayan bu ilkeleri Aristoteles; özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı olarak belirler (Türker, 2012: 136). “Bu ilkelere mantık tarihi boyunca ‘akıl ilkeleri’, ‘zihin ilkeleri’, ‘varlık ilkeleri’, ‘düşünme yasaları’, ‘bilginin normatif yasaları’ gibi adlar verilmiştir” (Köz, 2003: 17). Mantık tarihi boyunca farklı adlarla anılan bu yasaların formülasyonu ilk defa Aristoteles tarafından yapılmıştır. (Köz, 2003:17). Aristoteles’in bu formülasyondaki amacı, herkes tarafından apaçıklığı kabul edilebilecek bazı temel ve değişmez gerçeklikler, kurallar bulmaktır. Düşünme yasaları/ilkeleri adı altında zikredilen bu kurallar, Aristoteles’ten itibaren, genellikle çokanlamlı olarak anlaşılmıştır; yani düşünme yasaları hem psikolojik, hem ontolojik, hem de mantıksal bir karaktere sahiptir. Bunun başlıca nedeniyse, varlık-düşünce özdeşliği tezidir (Türker, 2012: 137). Nitekim varlıktaki düzen ve işleyiş düşünmemize yansıdığı için, varlık için geçerli olan yasalar düşünme için de geçerlidir. Aristoteles’in varlık-düşünce özdeşliği fikrinden hareketle, varlık yasaları ile düşünme yasaları arasındaki ilişki irdelenecektir.

2.7.1. Özdeşlik Yasası ve Ontolojik Uygulaması

Simgesel olarak “A, A’dır.” biçiminde ifade edilen özdeşlik yasası, bir şeyin kendi kendisiyle aynı olduğunu ifade eder. Ancak “A, A’dır” ifadesi A eşittir A şeklinde okunursa, söz konusu bu durum, özdeşlik yasasının yanlış anlaşılmasına sebep olur. Çünkü özdeşlik eşitlik değildir. Eşitlik benzerliğin bir sınır halidir. Benzerlikse, karşılaştırılan iki şey arasındaki ilgidir. Halbuki özdeş olan bir ve aynı şeydir. Benzer şeyler ‘hemen hemen aynı’ olabilir, ancak söz konusu özdeşlik olduğunda ‘hemen hemen özdeş’ gibi bir ifadeden söz edilemez (Löringhoff, 1973: 36). Görüldüğü üzere özdeşlik yasasının “A, A’dır” biçiminde ifade edilişi, eşitlik ve benzerlikle karıştırılma ihtimalini taşıdığı için yetersizdir. O halde, özdeşlik ancak kendi çelişmesiyle, yani özdeş

olmayanla birlikte ele alındığında verimli hale gelir. Çünkü düşünce yasalarını “işleten temel kurallardan birisi, düşüncelerin – ve eğer kendilerine uygulanacaksa varlıkların-birbirinin çelişği ve aynı konuya yüklenmemek şartıyla birbirini tamamlayan iki biçimden yahut evrenden oluşması gerektiğidir (Türker, 2012: 141). Bir nesne yahut bir düşünce A olarak tanımlandığında, onun çelişği A’dan başka olan bir şey yahut onun dışında kalan bütün diğer şeyler olabilir. Başka deyişle A’nın kendisinden başka şeylerle özdeş olmaması demektir.

Özdeşlik yasası simgesel olarak ifade edilecek olursa; “A, ~ ~ A’dır”, varlığa uygulanacak olursa; varlık vardır, varolmayan var değildir (Öner, 1995: 106). O halde özdeşlik ilkesinin temelinde çelişki kavramı bulunmaktadır. Nitekim “evreni iki çelişik kümeye ayırdıktan sonra herhangi bir şey, bu iki kümeden birisine ait olmak zorundadır” (Türker, 2012: 141). Yukarıda simgeyle ifade ettiğimiz A terimi, insanı, ~ A terimi de insanın dışında kalan bütün diğer şeyleri ifade etsin. Bu durumda evren insan ile onun dışında kalan şeylerin toplamından oluşacaktır. Evrende bulunan bir şey *insan* kümesine dâhil edildiği takdirde, *insan-değil* kümesinde bulunamaz; *insan-değil* kümesine dâhil edildiğinde ise, *insan* kümesinde bulunamaz. Burada *insan –değil* kümesi *insan* kümesi dışında kalan her şeyi içine aldığı için, *insan* kavramından farklı olarak, belirsiz bir çokluk gösterir; dolayısıyla belirsizdir. Söz konusu bu durum yoksunluğun belirsiz, varlığın da belirli kavramıyla bakışimli olduğunu ortaya koyar. O halde, özdeşlik ilkesi düşünme yasası olduğu kadar, varlık yasası olarak da nitelendirilebilir.

2.7.2. Çelişmezlik Yasası ve Ontolojik Uygulaması

“Aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye, aynı bakımdan hem ait olması, hem de olmaması imkânsızdır” (Aristoteles, 1996: 201 - 202). Varlığın ve düşünmenin evrensel yasası anlamına gelen ve bütün yasalar içerisinde en kesin yasa olan çelişmezlik yasasının *Metafizik*’teki ifade edilişi yukarıdaki gibidir. Dolayısıyla bir şeyin aynı zamanda hem kendisi hem de başka bir şey olması olanaksızdır. “Yani bir konuya aynı yüklem aynı zamanda ve aynı şartlar içinde hem olumlu hem olumsuz olarak bağlanamaz” (Öner, 1995: 99). Aynı şekilde, bir ifade aynı zamanda ve aynı koşullar altında hem doğru hem de yanlış olamaz. Bu görünümüyle çelişmezlik yasası hem ontolojik, hem mantıksal bir boyuta sahiptir.

“Çelişmezlik yasası, bir şeyin, çelişik iki parçadan yalnızca birisine aynı zamanda ait olduğunun ifadesidir” (Türker, 2012: 143). Söz konusu bu durum, bir şeyin aynı zamanda ve aynı koşullar altında kendi dışında bir şey olamayacağıdır. Örneğin, insan aynı zamanda hem canlı hem ölümsüz olamaz, aynı şekilde bir nesne hem var, hem yok olamaz. Aristoteles çelişmezlik yasasının bu tanımına dayanarak bu yasanın dolaylı bir kanıtlanmasını vermeye çalışır.

“... bir şeyin aynı zamanda hem olması, hem de olmamasının imkânsız olduğunu söyledik ve onun imkânsız olmasına dayanarak da bu ilkenin bütün ilkeler içinde en kesini olduğunu gösterdik. Şimdi bazı filozoflar bu ilkenin de kanıtlanmasını istemektedirler. Bu, hiç şüphesiz büyük bir bilgisizlikten ileri gelmektedir. Çünkü kanıtlanma gerektiren şeylerle ona ihtiyaç göstermeyen şeyleri birbirinden ayırt etmemek bilgisizlikten ileri gelir. Çünkü her şeyi kanıtlamak imkânsızdır. Aksi takdirde sonsuza gitmek gerekir.

...

Diğer bir kanıt: Eğer aynı özne ile ilgili bütün çelişikler aynı zamanda doğru olurlarsa, bütün varlıkların tek bir şey olacakları açıktır. (...) her özne ile ilgili olarak herhangi bir yüklemi tasdik veya inkâr etmenin aynı ölçüde mümkün olması durumunda bir gemi, sur ve insan aynı şey olacaklardır. Çünkü bir insanın bir gemi olmadığına inanan biri varsa, insan hiç şüphesiz bir gemi değildir. Dolayısıyla bunun çelişliği de doğru olduğuna göre o aynı zamanda bir gemidir.

...

Eğer herkes aynı şekilde hem doğru hem yanlış içindeyse, bu durumda olan bir varlık ne konuşulabilecek, ne de anlamlı bir şey söylenebilecektir. Eğer hiçbir yargı oluşturmazsa veya daha doğrusu hem düşünüp hem düşünmezse, onun bir bitkiden ne farkı olacaktır? O halde ne bu görüşü ileri sürenler, ne de başkaları arasında hiç kimse gerçekte böyle bir zihin durumu içinde olamaz (Aristoteles, 1996: IV. kitap).

Böylelikle Aristoteles, sağduyuya dayanan örneklerle çelişmezlik yasasına karşı çıkanların onu sözde inkâr edebileceklerini ancak gerçekte ve fiillerinde inkâr edemeyeceklerini söyleyerek (Aristoteles, 1996: 214), çelişmezlik yasasının dolaylı kanıtlanmasını vermeye çalışır. Ona göre çelişmezlik, “sadece birbiriyle çelişen ifadelerin aynı zamanda ve aynı bakımdan doğru olamayacağı anlamına gelmez, ayrıca hiçbir şeyin çelişik niteliklere sahip olamayacağını ve hiçbir insanın böyle bir çelişkiyi kabul etmeyeceğini dile getirir” (Türker, 2012:137). Söz konusu bu çelişki kavramı da *ikiye bölme* (dikotomia) esasına dayanır. Çünkü çelişkiyi yaratan bölmedir (Türker, 2012: 143). Düşünülebilecek her şeyin tam bir şekilde ikiye bölünmesi (A,~ A) ise, üçüncü halin imkânsızlığı yasasının temelini oluşturur.

2.7.3. Üçüncü Halin İmkânsızlığı Yasası ve Ontolojik Uygulaması

Üçüncü halin imkânsızlığı yasası; “çelişkinin, yalnızca iki parçalı olup üç parçalı olmadığının yinelenmesinden başka bir şey değildir” (Türker, 2012: 143). Çelişmezlik yasasına bağlı olarak, düşünülebilecek her şeyin tam bir şekilde ikiye bölünmesi (A,~A), düşünme evrenimizi de ikiye ayırdığına yukarıda değindik. “Başka bir deyişle evreni iki çelişik kümeye ayırdıktan sonra her hangi bir şey, bu iki kümeden birinde olmak zorundadır (Türker, 2012: 141). “A ve ~A” düşünme evrenimizi kapsarlar. Bu iki hal dışında üçüncü bir hal düşünülemez. Aklın bu yasasından ilk defa söz eden kişi, Aristoteles’tir. Üçüncü halin imkânsızlığı yasasını filozof şu sözleriyle belirtmektedir;

Çelişik ifadeler arasında herhangi bir aracının bulunması imkânsızdır. Bir konu hakkındaki tek bir yüklemi, zorunlu olarak ya tasdik ya da inkâr etmeliyiz. Bunun için, her şeyden önce, doğru ve yanlışın ne olduğunu tanımlamamız gerektiği açıktır. Varlığın var olmadığını veya varolmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, varolmayanın var olmadığını söylemek doğrudur. Dolayısıyla herhangi bir şeyin var olduğunu yahut var olmadığını söyleye, ya doğru ya da yanlış bir şey söylemiş olacaktır. [Çelişik kavramlar arasında bir aracının olduğunu söylemek ise, böyle bir durumun ne doğru ne de yanlış olduğunu söylemektir. Bu da saçmadır.(dipnotundan)] Çünkü bu, ne varlık, ne varolmayanın, ne var olduğu, ne de var olmadığını söylemek demektir.[bu da, hiçbir şey söylememektir.] (Aristoteles, 1928: 1011b)

Aristoteles’in akıl yürütmesinde de görüldüğü üzere, üçüncü halin imkânsızlığı yasasının temelinde çelişki kavramı bulunmaktadır. Bu kavram sadece üçüncü halin imkânsızlığı yasasının değil, diğer iki düşünme yasasının da temelini oluşturur. Bu üç yasayı bütün olarak ele aldığımızda, bu üç yasa, tek bir yasanın/ilkenin üç farklı görüntüsüdür. Bu üç yasa, aslında tek bir yasaya, özdeşlik yasasına indirgenebilir veya diğer iki yasa, özdeşlik yasasının türevleri olarak görülebilir (Diemer, 1997:102). Görüldüğü üzere, Aristoteles’te düşünme yasalarının sayısı üçtür. Ancak bu üç yasayı da tek bir yasaya indirgediği düşünülürse, felsefi düşünmenin ilkelerinden birisi olan çokluğun birliğe indirgenmesi idealine (Türker, 2012: 115) bağlı kaldığı söylenebilir. Sonuç olarak, zihnimizin yapısı ve işleyişi ile gerçekliğin yapısı ve işleyişi arasındaki paralelliği bâzı alarak, mantık ilkelerini aynı zamanda varlık yasaları olarak gören Aristoteles, bu yasalara bağlı olarak nesnelere sınıflara ayırmış ve bu sınıfları da bir sistem içerisinde toplamıştır (Aster, 1943: 152). Filozof kurduğu bu sistemle doğru düşünmeyi temin ederek, doğru bilgiye ulaşmayı amaçlamıştır.

Aristoteles'in 'sınıflandırma ve bilgi ilişkisi'ne dair görüşlerinin temelinde, varlık-düşünce özdeşliği ana varsayımı bulunmaktadır. Ona göre bilginin imkânı, başka bir ifadeyle aklın varlığı bilebilmesinin imkânı için düşünce yasaları ile varlığının yasalarının özdeş olması gerekir. Varlığın yasalarıyla düşüncenin yasaları özdeş olduğundan, varlıktaki düzen ve işleyiş düşünmemize yansır. Filozofun ontoloji temelli (varlık düşünce özdeşliği eksenli) böyle bir sistem kurması, epistemolojik bütünlüğü tesis etme çabasının ürünüdür. Böylece, aklın bir araç olarak kullanılması sûretiyle doğru bilgiye nasıl ulaşılabileceğini açıklamaya çalışmaktadır. “Bu süreçte mantığı ilgilendiren, doğru bilgiye ulaşmak gâyesiyle doğru düşünmenin temin edilmesidir” (Türker, 2002: 101). Nitekim bütün bilgiler, düşüncede işlendikten sonra ortaya çıktığı için, doğru düşünme temin edilmedikçe, doğru bilgiye ulaşmak olanaksızdır. Doğru bilgiye ulaşmak için, doğru bir düşünme sürecinin gerektiğine inanan Aristoteles bu süreci, aynı zamanda sınıf adları olan; kavramlarla başlatır. Filozof doğru düşünme sürecini kavramlarla başlattığına göre, ona göre sınıflandırma düşünme ile eşzamanlı gerçekleşen bir durumdur. Düşünce-varlık eksenli bu özdeşlik bağıntısından hareketle Aristoteles mantığının, varlık hiyerarşisi üzerine kurulmuş bir sınıf mantığı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Aristoteles'in “sınıflandırma ve bilgi ilişkisi”ne dair görüşlerini toparlayacak olursak, söz konusu amaç, doğru bilgiye ulaşmak ise, doğru düşünme temin edilmeli ve amacına uygun bir sınıflandırma gerçekleştirilmelidir. Çünkü insan, her türlü düşüncesini ve bilgisini sınıflandırmak suretiyle kazanır.

BÖLÜM III

BİYOLOJİ ESERLERİ BAĞLAMINDA ARİSTOTELES'İN SINIFLANDIRMA ANLAYIŞI

Çok farklı biçimlerde olsa da, Linnaeus ve Cuvier benim tanrılarım olmuştur, fakat onlar yaşı Aristoteles'e kıyasla daha öğrencidirler.

Charles Darwin

“Doğa kavramı oldukça geniş kapsamlı ve değişken bir kavram olduğu ve her zaman birtakım metafizik kabullere bağlı bulunduğu için, doğa bilimlerinin kapsamı içinde hangi bilimlerin yer aldığı, zaman zaman tartışma konusu olmuştur” (Paradigma felsefe sözlüğü, 2005: 518). Nitekim doğa bilimlerinin kapsadığı disiplinlerin çerçevesini tartışmak bile ayrı bir tez konusu olabilecek kadar geniştir. Bu yüzden çalışmamızın bu bölümünde, daha çok filozofun doğa bilimlerindeki sınıflandırma anlayışının açık örneklerinin sergilendiği biyoloji eserleri üzerinden yürütülecektir.

Aristoteles'in doğa bilimlerine ilişkin eserlerinin yaklaşık dörtte birini biyoloji eserleri oluşturur. Söz konusu eserler filozof tarafından iki başlıkta toplanmıştır. Birinci başlıkta, hayvansal yaşamın belli başlı olgularını kaydetmeyi amaçlayan, giriş niteliğindeki bir eser olarak *Historia Animalium* (*Hayvanların İncelenmesi*) bulunur. Geri kalan incelemeler ise, *Hayvanların İncelenmesi*'nde kaydedilen olguların teorisini ortaya koymayı amaçlayan eserlerden meydana gelmektedir. Söz konusu teori kısmen canlı şeylerin konusuyla, kısmen onların özsel formuyla, kısmen de onların önemli özellikleriyle ilgilidir. Filozof *De Partibus Animalium* (*Hayvanların Kısımları Üzerine*) ve *De Incessu Animalium* (*Hayvanların Gelişimi Üzerine*)'da canlı şeyleri daha çok yaşam tarzları, hareket biçimleri gibi konular açısından ele alırken, *De Anima* (*Ruh Üzerine*)'da canlıların sahip olduğu özsel form bakımından inceler. *Parva Naturalia* (*Doğa Bilimleri Üzerine*), *De Motu Animalium* (*Hayvanların Hareketleri Üzerine*) ve *De Generatione Animalium* (*Hayvanların Üremeleri Üzerine*)'da ise, canlıların önemli özelliklerini araştırır (Aristoteles, 2011a, 16; Ross, 1995: 118). Duralı'ya göre, filozofun

sınıflandırma anlayışını en iyi biçimde yansıtan eserleri biyoloji alanına ilişkindir. Duralı'nın kendi cümleleriyle ifade edecek olursak;

Aristoteles, araştırmalar boyunca takınılması gereken bağımsız, duraksar tutumun en özlü örneklerini hayvanların sınıflandırılmasıyla ilgili girişimleri sırasında vermiştir. Onun biyolojiyle ilintili hemen hemen bütün eserlerinde sınıflama denemeleriyle karşılaşabiliriz. Çeşitli ölçüler uyarınca giriştiği sınıflama denemeleri, onu hiçbir zaman tam anlamıyla tatmin etmemiş, hep daha eksiksiz bir ölçü bulmak ülküsünün ardında koşturmuştur (Duralı, 2011:130).

Duralı'nın da belirttiği üzere, Aristoteles'in gerek genel felsefesinde gerekse canlılara ilişkin araştırmalarındaki ana sorunu, temel değişmez her şeyin kendisine geri götürülebileceği bir ana ölçü bulmak olmuştur.

1. SINIFLANDIRMANIN KAYNAĞI SORUNU

“Sınıflandırma, tecrübelerle ilgili olsa da, sınıfları üreten *benzerlik - benzemezlik* gibi temel fonksiyonlar, tecrübeyle kazanılmaz; bunlar insan türüne özgü biyolojik kalıtımla doğuştan gelir” (Türker, 2012: 110). Bu çerçeveden bakıldığında sınıflandırma işlemi, zihnin a priori (benzerlik-benzemezlik) fonksiyonları ile tecrübenin birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak Aristoteles'ten bugüne değin nesnelere sınıflandırırken ve bu sınıfları birbirleriyle ilişkilendirirken ne kadar tecrübelerin ve ne kadar aklın kendi eğilimlerinin etkisi altında kaldığı sorunu bir türlü tatmin edici bir yanıt bulamamıştır. Bu sorunun kaynağı, doğa bilimlerine konu olan nesnelere arasında, akli nesnelere bulunanın aksine açık sınırların olmayışdır (Türker, 2012: 109). Örneğin saf akli olan ikili bir sınıflandırmada, bir konu hakkında yeterli tecrübeye sahip olmayan birisi, mevcut bilgilerinden hareketle, o konu hakkında mükemmel bir sınıflandırma yapabilir (Türker, 2012: 118). Ancak söz konusu doğa bilimleri olduğunda, Aristoteles'e göre “sınıflar arasında kesin sınırlar bulunmayıp bir sürü geçiş vardır” (Aristoteles, 1910a: 732b; 15-20). Söz gelişi hem ‘hayvan’ hem de ‘bitki’ (hayvan-değil) sınıfı içerisinde düşünülebilecek ‘deniz süngeri’ gibi duyuşal örnekler ikili sınıflandırma yapısına uymamaktadır (Türker, 2012: 277). Bu yüzden söz konusu doğa bilimleri olduğunda filozofa göre, hazır bir sınıflandırma kalıbı geçersizdir. Hazır bir sınıflandırma kalıbı olan İkili sınıflandırma yapısının doğa bilimlerindeki kullanışsızlığını ifade etmek için Aristoteles müracaat ettiği şu cümlelerle doğa bilimlerindeki sınıflandırma anlayışını yansıtmaktadır.

Sınıflamada tutulacak en güvenilir yol, çoğunlukla insanların, kuşlar ile balıkları öbeklendirirken seçmiş oldukları yoldur. Bu öbeklerden her biri, öbürlerinden çeşitli farklılıklara göre ayırdedilmiştir. Ayırma işi için şu hâlde ikizbölümlü (dikotomia) sınıflamaya başvurulmamıştır. İkiz bölümlü sınıflamada a) ya sözü edilen öbeklere ulaşılamıyor; çünkü aynı öbek, çeşitli bölüklere ayrılabilirdi gibi, birbirlerine ters düşen öbekler, aynı bölükte yer alabilir; ya da bir farklılık bulunacaktır: Bu farklılık da ya tek başına ya da başkalarıyla birarada bulunarak en son türü oluşturacak. Ne var ki b) farklılığın farklılığını kendisine temel alanlar, bağlaçları seleserpe kullanarak nesirlerini birlikli süsünü verenlerin örneğini izlerler. Böyle bir bölünmenin sürekliliği kısıtlıdır. Söz gelişi, bu yolla sınıflamaya girişenlerin, hayvanları 'kanatsız' ile 'kanatlı' olmak üzere ikiye ayırmış olduklarını varsayalım. Sonra, 'kanatlı'ları da 'evcil' ile 'yabani' yahut 'açık' ile 'koyu' renkli olarak ayırdıklarını kabul edelim. Burada ne 'evcil' ne de 'açık renkli', 'kanatlı'nın ayırımıdır (diafora). Başka bir ayırmaşmanın başlangıcı (heteras arkhē diaforas) olup burada rastgele (sümbebēkos) bulunabilirler. İşte belirtmiş olduğum üzere, asıl öbeğimizi bir sürü ayırıcı nitelikte belirlemeliyiz. Bunu yaparken, yoksunluğu ifâde eden ayırmalardan da yararlanmağı unutmamalıyız. Oysa ikizbölümlü düzenden yana çıkanlar, bunu hiçbir vakit yapamazlar... [Aristoteles, 1911:643b- 10-30]

Sınıflamanın en doğal, en kullanışlı olanı, şekillerin karşılaştırılmasına dayanandır. Şekle bakılarak hayvanlar, ayrıştırılıp belirlenir. Böylece kuşlar (tōn ornithōn), balıklar (tōn ikhthūōn), kafadanayaklılar (ta malakia) yahut yumuşakçalar (ta ostrea: İstrityeler) gibi çeşitli öbekler (ta genē) tespit edilebilir. Bu öbeklerin her birinde parçalar, birbirlerinden, sözgelişi insanın kemiği ile balık kılıcı gibi, büyük ölçüde ayrılmazlar. Daha açıkçası: Bunlar birbirlerinden yapıcı ayrılmış olmayıp farklılıklar, vücut niteliklerindedir. Söz gelişi bir beden, öbürüsünden daha iri, daha ufak, daha yumuşak, daha sert, daha kaygan, daha pürüzlü olması bakımından ayrılır.

Buraya dek öyleyse: Doğa bilimi yönteminin (fūseōs methodon) nasıl sınılanabileceğini; doğa biliminin, nasıl en rahat, en düzgün tarzda incelenebileceğini; işimize en uygun düşen sınıflamanın ne olduğunu; ikizbölümlü sınıflamanın niçin imkânsız, aynı zamanda da gereksiz olduğunu gösterdik (Aristoteles, 1911: 644b – 5-20, Duralı, 2011: 131 - 132)

Hayvanların Kısımları Üzerine adlı eserinden alıntılanan bu pasajlarda görüldüğü üzere filozof, ikili sınıflandırma yapısının geçersizliğini göstermeye çalışmaktadır. Filozofa göre, doğa bilimlerinde ikili sınıflandırma yöntemi geçersizdir çünkü bu sınıflandırma tek bir grubu, farklı bölümlere ya da karşıt grupları aynı bölüme yerleştirmektedir. Biçimsel düşünme söz konusu olduğunda ikili sınıflandırma biçimine müracaat etmekte bir beis görmeyen filozof için, söz konusu doğa bilimleri olunca “belirli bir tasnif biçiminin yaygın olarak kullanılması için kabul edilebilir herhangi gerekçe bulabilmek gerçekten çok zordur. Zira sınıf sayısı ile inceleme konusu arasında bir bakışım arayışı, kesinlikle doğabilimsel değil metafiziktir” (Türker, 2012: 119). Bu yüzden filozofun biyoloji eserlerindeki sınıflandırma denemeleri, hazır bir sınıflandırma kalıbı yerine, daha çok şekiller ile üreme tarzlarının karşılaştırılması esasına dayanır.

2. DOĞA BASAMAKLARI (SCALA NATURAE)

“Üreme ile biçim esaslarına dayanarak giriştiği hayvanları sınıflama işinde Aristoteles, canlılar arasında bir sıradüzenini de imâ etmiştir” (Duralı, 2011: 134). Filozofa göre hayvanlar, ailesinin(anne, babanın) bedeninden çıkış anındayken, yavrunun ulaştığı gelişim derecesine göre *scala naturae* (doğa basamakları) yerleştirilebilir (Ross, 1995: 121). Canlıların yaşamsal vücut sıcaklığı ile üreme şekilleri arasında bir bakışım olduğu fikrinden hareketle oluşturulan bu *scala naturae*'ye göre, bir canlının mükemmelliği o canlının yaşamsal vücut sıcaklığıyla doğru orantılıdır. Nitekim bir canlının yaşamsal vücut sıcaklığı-üreme şekli ve mükemmelliği arasında kurduğu bağıntıyı Aristoteles şu şekilde dile getirir.

Doğanın, oluşmayı nasıl da güzelce birçok biçim altında boşandırdığına bakmalıyız. Bütün bu biçimler, sıralar hâindedir. Bir kere, daha tam, daha sıcak olan hayvanlar, yavrularını nitelikçe (poion) olgun hâlde dünyaya getirirler. Ancak, hiçbir hayvan, baştan olgunlaşmışlık ölçülerine varmış yavru doğurmaz. Her yeni doğan hayvan, serpilip gelişerek zamanla asıl biçimini kazanır. Burada olgunlaşmışlıkla kastedtiğimiz, şu hâlde, sözünü ettiğimiz belirli sınıfı oluşturan hayvanların, en baştan beri yavrularını canlı dünyaya getirme özelliğidir. Bunun ardından gelen sınıfta topladığımız hayvanlar en baştan olgunlaşmış yavrular dünyaya getirmezler. Bunlar, diridoğuranlardan olmakla birlikte, ilkin yumurtlarlar. Dış görünüşçe diridoğuranlardandırlar. Üçüncü öbekte olgunlaşmış yavru yerine, yumurta bırakanlar var. Dördüncüdeyse, üçüncüdekilere oranla daha soğuk olan hayvanlar da yumurtlar, ama koydukları yumurta tamamlanmış değildir. Sözcüğü pullu balıkların (tōn lepidōtōn ikhthūōn), kabuklular (ta malakostraka) ile kafadanayaklıların (ta malakia) yumurtaları anne-babanın dışında olgunlaşır. En soğuk canlılar da beşinci sınıfı oluşturur. Bunlar, doğrudan doğruya yumurtlamaz bile. Yumurtaları anne-babanın dışında oluşur. Nitekim böcekler (ta entoma), ilkin kurtçuk (ho skōlēks: Larva) meydana getirirler. Böceğin bu krisalist (hē khrūsallis) dönemi, yumurtalamaktan başka bir şey değildir. Bu üçüncü döneme değin çeşitli başkalaşma aşamalarından geçen hayvan, ancak bundan başka asıl biçimine, dolayısıyla, olgunlaşmışlığına erişmiş sayılır (Aristoteles, 1910a: 733b; 1- 20, Duralı, 2011: 133).

Görüldüğü üzere, yaşamsal vücut sıcaklığı ve üreme biçiminden hareketle canlılar evrenini hiyerarşik bir yapıda gören filozofa göre, canlılar evreni; üreme sıvısı, tomurcuklanma ya da kendiliğinden üreme yoluyla çoğalan bitkimsi hayvandan, canlı doğuran; insana kadar basamak basamak yükselen yahut alçalan bir sıradüzenine sahiptir (Duralı, 2011: 134). Doğayı basamaklı bir sıradüzeni biçiminde tarif etmesine rağmen, filozofun kendisi bu basamaklar arasındaki sınırları katı bir şekilde belirtmediği görülmektedir. Çünkü söz konusu doğa bilimleri olduğunda ona göre, sınıflar arasında

kesin sınırlar bulunmayıp bir sürü geçişler mevcuttur. Filozofun kendi cümleleriyle söyleyecek olursak;

Doğa, cisimlerden hayvan hayatına doğru öyle küçük küçük adımlarla ilerler ki, keskin bir sınır çekip de hangi yanda neyin bulunduğunu tayin etmeğe imkân yoktur. Yine de cisimlerin hemen üstünde bitkilerin yer aldığını söyleyebiliriz. Bitkiler arasında da gösterdikleri canlılık belirtilerine göre farklılaşmalar görülür. Tüm bitkiler âlemi, hayvanlarınkisiyle karşılaştırıldığında canlılıktan yoksun, buna karşılık öteki cisimlere göreysen, diri sayılabilirler. Gerçekten de, yukarıda belirttiğimiz üzere, bitkiler arasında hayvan yönünde ilerleyen kesintisiz bir yükselişe tanık olunur. Denizde dahî öyle şeyler vardır ki, bunların hayvan mı yoksa bitki mi olduklarını tayin etmek imkânsızdır... (Aristoteles, 1910b:588b; 1 – 20; Duralı, 2011: 135)

Aristoteles'e göre, bitki ve hayvan ayırımının ölçüsü harekettir; böylece bitki yer değiştirme hareketi yapamayan canlı demektir; hayvansa yer değiştirme hareketi yapabilen canlıdır. Filozof bitki ve hayvan arasındaki bu ayrımı, ruhun sahip olduğu yetileri göz önünde bulundurarak yapmıştır. Aristoteles, bu bağlamda ruhu bitkisel ruh, hayvani ruh ve insani ruh olmak üzere üç dereceye ayırmıştır. Aristoteles'e göre, bitkisel ruha bağlı olarak bitkilerde büyüme ve eksilme anlamında bir başkalaşma görülür fakat bu başkalaşma yer değiştirme anlamında bir hareket değildir. Çünkü bitkisel ruh hareket ettirme gücünden yoksundur (Aristoteles, 1990: 90 - 91). Hayvani ruh ise, bitkisel ruhun sahip olduğu niteliklere sahip olmakla birlikte, yer değiştirme gücüne de sahiptir. *De Anima (Ruh Üzerine)*'da sergilediği bu ruh anlayışına bağlı olarak evrendeki varlıkları belli basamaklara yerleştirir. Filozof bu basamaklandırmayı canlıların sahip olduğu morfolojik özellikleri değil, bitki ve hayvan kavramları arasında dikotomia'yı yaratan hareketi ölçü olarak alır. Böylece hareket yahut üreme ve biçim esaslarına dayanarak giriştiği hayvanları sınıflama denemeleri sonucunda Aristoteles'in, temel değişmez her şeyin kendisine geri götürülebileceği tek bir ölçü tespit ettiği söylenemez (Duralı, 2011: 13). Nitekim filozof her ne kadar çalışmalarına kolaylık sağlamak amacıyla canlıları görünür benzerliklerine göre gruplara ayırsa da, kabul edilmiş en büyük cinsin altına düşmeyen ayrı türlerin de farkındadır. Bu yüzden "ayrıntılı sınıfları (son tür, gibi) tespit etmeye çalıştığı konularda tecrübeye bağlı kalmak üzere çoklu tasnifi tercih etmiştir"(Türker, 2012: 104).

Sonuç olarak biyoloji eserleri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışına göre, canlılara ilişkin sınıflandırmalarda önceden hazırlanmış bir sınıflandırma ölçütü geçersizdir. Nitekim *Metafizik* ve *Organon*'da kullandığı hazır sınıflandırma biçimi olan ikili sınıflandırma yönteminin, canlıları sınıflandırırken kullanılmasının imkânsız olduğunu açıkça dile getirmektedir. Söz konusu doğa bilimleri olduğunda filozof hazır bir sınıflandırma ölçütünün yerine canlıların, görünür benzerliklerini ve üreme tarzlarını dikkate alır.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca, Aristoteles'in *Metafizik* ve biyoloji eserlerindeki sınıflandırma denemelerini analiz ederek, filozofun biçimsel olarak nasıl bir sınıflandırma anlayışı sergilediğini ortaya koymaya çalıştık. Bize göre çalışmamız şu temel sonuçlara ulaşmıştır:

I. *Metafizik* eseri bağlamında Aristoteles'in sınıflandırma anlayışını ele aldığımızda, filozofun sınıf sayısı ile inceleme konusu arasında bir bakışım arayışında olduğu sonucuna vardık. Nitekim filozofun bilimleri teorik, pratik veya üretici olarak sınıflandırması; düşüncenin üçe ayrılması ile bilimlerin üçe ayrılması arasında kurduğu bakışımın ürünüdür. Dolayısıyla *Metafizik*'teki sınıflandırma anlayışı, tecrübeden ziyade akli bir niteliğe sahiptir. Öte yandan, Aristoteles'in biyoloji eserlerindeki sınıflandırma denemelerini ele aldığımızda ise, bu alanda henüz bilimsel katalog aşamasına ve belirli bir sınıflama tekniğine erişilmediği için, filozof *Metafizik*'te görülenin aksine tecrübeye dayalı bir sınıflandırma anlayışı sergilemektedir. Canlıları sınıflandırırken kimi zaman üreme tarzlarını ve görünür benzerliklerini kimi zamansa hareket yetilerini esas alması bunun göstergesidir.

II. Aristoteles'in *Metafizik* eserindeki sınıflandırma anlayışının mihenk taşı "varlık" kavramıdır. Nitekim filozof felsefenin birer parçası olarak gördüğü bilimleri, yine felsefenin konusu olan -varlık olarak- varlık kavramı çerçevesinde sınıflandırmıştır. Filozofun biyoloji eserlerindeki sınıflandırma anlayışının temel dayanak noktasıysa, canlıların yaşamsal vücut sıcaklığı, hareket yetileri ve üreme şekilleridir. Canlılar arasında var olduğunu düşündüğü hiyerarşik yapıyı Aristoteles, canlıların yaşamsal vücut sıcaklığı, hareket yetileri ve üreme şekilleri arasında kurduğu bakışımına göre düzenlemektedir. Filozofa göre, bir canlının mükemmelliği o canlının yaşamsal vücut sıcaklığıyla doğru orantılıdır.

III. Aristoteles'in tanımladığı şekliyle varlık çok anlamlı bir kavramdır. Varlıktaki bu çokluğun birliğe indirgenmesi, epistemolojik birliğin tesis edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Çünkü epistemolojik birlik tesis edildiğinde, varlığın bütün anlamları, tek bir anlam ve doğayla ilişkilendirilir. Bu bağlamda Aristoteles'in ontoloji ile epistemoloji görüşleri birbirini tamamlar niteliktedir. Filozof bir yandan varlık ile düşünceyi özdeş kabul ederek epistemolojik birliği tesis etmeye çalışır; diğer bir yandansa epistemolojik birliği tesis ederek varlıktaki çok anlamlılığı, tek bir anlam ile ilişkilendirmeye çalışır. Dolayısıyla Aristoteles'in hem ontoloji, hem de epistemoloji görüşlerinin temelinde varlık – düşünce özdeşliği fikri bulunmaktadır.

IV. Aristoteles'in cevher ile tümeller arasında kurduğu ilişki, bir konu yüklem ilişkisidir. Bir konuya yüklenip, yüklenmemesine göre cevheri birinci ve ikinci cevher olarak sınıflandıran Aristoteles'e göre, tümeller yani ikinci cevherler konuda bulunmaz, ona yüklenirler ve birinci cevherlerin yüklemi durumundadırlar. Cevher düşünsel ve dilsel bir kategori olarak varolmakla birlikte, aynı zamanda gerçekliğin kendisidir. Cevherlerin zâtî arâzları olmaları bakımından tümellerse, algısal ya da düşünsel varlıkların bireysel olarak sahip oldukları niteliklerini göstermek üzere kullanılan mantıksal bir yapıdır. Dolayısıyla tümeller birinci cevherden ayrı bir varlığa sahip olamayacağı gibi, ikinci cevherler olmadan da birinci cevherler hakkında bilgi sahibi olunamaz.

V. Sınıflandırmanın, doğası gereği sayıca az olması gerektiği dikkate alınır, Aristoteles'in her şeyin kendisine geri götürülebileceği temel değişmez bir sınıflandırma ölçütü bulma arzusunda olduğu söylenebilir. *Metafizik*'te kullandığı ikili veya üçlü hazır sınıflandırma kalıplarıyla filozof bu arzusunu bir nebze de olsa gerçekleştirirken, canlılara ilişkin sınıflandırmalarda önceden hazırlanmış, her şeyin kendisine göre düzenlenebileceği, temel değişmez bir ölçüt tespit ettiği söylenemez.

VI. Sınıflandırmanın bilgiyle olan ilişkisinin incelenmesi neticesinde anlaşılmıştır ki, akıl yetisine sahip ve aynı zamanda duyuları aracılığıyla çevresindeki değişimleri algılayan insan, edindiği tecrübeleri ve bilgileri sınıflandırmak suretiyle belirli bir biçimde düzenler, çokluğu birliğe indirgeyerek belleğine kaydeder ve gerektiğinde bu bilgilere yeniden erişip kullanır. Dolayısıyla her türlü düşüncesini ve bilgisini sınıflandırmak suretiyle, kazanan insan bireyi, yaşantısını belirleyen kararları ve eylemleri bu sınıflara göre gerçekleştirir.

KAYNAKÇA

Aristoteles, (1910a). *De Generatione Animalium*, (çev.) A. Platt, *The Works of Aristotle Volume V*, (ed.) J.A. Smith – W.D. Ross, Oxford at the Clarendon Press,

Aristoteles, (1910b). *Historia Animalium*, (çev.) D.W. Thompson, *The Works of Aristotle Volume IV*, (ed.) J.A. Smith – W.D. Ross, Oxford at the Clarendon Press.

Aristoteles, (1911). *De Partibus Animalium*, (çev.) W. Ogle, *The Works of Aristotle Volume V*, (ed.) J.A. Smith – W.D. Ross, Oxford at the Clarendon Press.

Aristoteles, (1928a). *Metaphysica*, (çev.) W.D. Ross, M.A., HON. LL.D. (EDIN.), *The Works of Aristotle Volume VIII*, 2.Bsk, Oxford at the Clarendon Press.

Aristoteles, (1928b). *Categoriae and de interpretatione*, (çev.) E. M. Edghill, *The Works of Aristotle*, (ed.) W.D. Ross, M.A., HON. LL.D. (EDIN.), Oxford at the Clarendon Press.

Aristoteles, (1947). *Organon III Önerme*, (çev.) H. R. Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Aristoteles, (1950). *Organon III Birinci Analitikler*, (çev.) H. R. Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Aristoteles, (1990). *Oluş ve bozuluş üzerine*, (çev.) C. Gürbüz, Ara Yayıncılık, İstanbul.

Aristoteles, (1990). *Anima/ Ruh üzerine I*, (çev.) C. Gürbüz, Ara Yayıncılık, İstanbul.

Aristoteles, (1996). *Metafizik*, (çev.) A. Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Aristoteles, (1997). *Fizik*, (çev.) Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Aristoteles, (1998). *Birinci Çözümlemeler*, (çev.) A. Houshiary, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Aristoteles, (2007). *Nikomakhos'a Etik*, (çev.) S. Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

Aristoteles, (2011a). *Hayvanların hareketleri üzerine*, çev: F. Akderin, (Yay. Haz.) A. Cevizci, Say Yayınları, İstanbul.

Aristoteles, (2011b). *İkinci çözümlemeler*, (çev.) A. Houshiary, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Arslan, A., (2009). *İlk çağ felsefe tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Aster, E. V., (1943). *Felsefe Tarihi Dersleri I İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, (çev.) M. Gökberk, Ahmet İhsan Matbaası Ltd.Ş. İstanbul.

Aster, E. V., (1994). *Bilgi Teorisi ve Mantık*, (çev.) M. Gökberk, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Barnes, J., (2002). *Aristoteles Düşüncesinin Ustaları*, (çev.) B. Ö. Düzgören, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Bingöl, A., (1993). *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi (Aristoteles, İbn Sîna ve Port-Royal Mantıkçıları ile sınırlandırılmış olarak)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Çotuksöken, B., (1998). *Kavramlara felsefe ile bakmak*, İnsancıl Yayınları, İstanbul.

Çüçen A. K., (2012). *Klâsik Mantık*, Sentez Yayıncılık, İstanbul.

Darwin, F., (1887). *The life and letters of Charles Darwin, including an autobiographical chapter*, London: John Murray, Volume 3.

Diemer, A., (1997). *Ontoloji*, (Ed.) Ö. Doğan, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ss. 97- 135.

Duralı, Ş. T., (2006). *Sorun nedir?*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Duralı, Ş. T., (2011). *Felsefe – Bilimin Doğuşu Aristoteles'te Canlılar ve Bilim Sorunu*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Emiroğlu, İ., (2004). *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara.

Fazlıoğlu, İ., (1998). *Aristoteles'te nicelik sorunu*, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Gündoğan, A. O., [-]. *Dil – Düşünce ve Varlık İlişkisi*, <http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Dil-Dusunce-ve-Varlik-Iliskisi.pdf>

Kayar, E., (2011). *Aristoteles'te ilke sorunu*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koyré, A., (2000). *Yeniçađ biliminin doğuşu (Bilimsel düşünce'nin tarihi üzerine incelemeler)*, (çev.) K. Dinçer, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Köz, İ., (2003). *Mantık Felsefesi*, Elis Yayınları, Ankara.

Lloyd, G.E.R., (1999). *Aristotle: The Growth and Structure of His Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.

Löringhoff, V. F., (1973). *Mantık*, (çev.) T. Mengüşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Öner, N., (1974). *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Paradigma Felsefe Sözlüğü, (2005), “Doğa bilimleri” İstanbul, Paradigma Yayıncılık.

Porphyrrios, (1986). *Isagoge: Aristoteles'in Kategorilerine Giriş*, (çev.) B. Çotuksöken, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ross, W. D., (1995). *Aristotle (with an introduction By J. L. Ackrill)*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York.

Ross, W. D.,(1993). *Aristoteles*, (çev.) A. Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Selçuk, A., (2010). *Metafizik adlı eseri çerçevesinde Aristoteles'in tanrı anlayışı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Taylor, A.E., [-]. *Aristotle*, London : T.C. & E.C Jack 67 Long Acre, W.C., And Edinburgh New York : Dodge Publishing Co.

Türker, S., (2002). *Aristoteles Gazzâlî ile Leinniz'de yargı mantığı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Türker, S., (2012). *Batı düşüncesinde üçleme sorunu*, Külliyyat Yayınları, İstanbul.

Vasilis, P., (2004). *Routledge Philosophy Guidebook To Aristotle and the Metaphysics*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York.

Yıldırım C., (1999). *Mantık Doğru Düşünme Yöntemi*, Bilgi Yayınları, Ankara.

Zeller, E., (2001). *Greک felsefesi tarihi*, (çev.) A. Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.